

OCHRONA DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO W POLSCE

PRESERVING
JEWISH HERITAGE
IN POLAND

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

www.fodz.pl

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

OCHRONA DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO W POLSCE

PRESERVING
JEWISH HERITAGE
IN POLAND

PUBLIKACJA Z OKAZJI 10-LECIA FUNDACJI
OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO

PUBLICATION MARKING THE 10TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION
FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

www.fodz.pl

Projekt współfinansowany przez Ministra Spraw Zagranicznych RP w ramach programu „Współpraca w dziedzinie dyplomacji publicznej 2012”.
The project is co-financed by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland within the framework of the program "Cooperation in the field of public diplomacy 2012".

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych

PARTNERAMI PROJEKTU SĄ PARTNERS OF THE PROJECT

Taube Foundation
for Jewish Life and Culture

TAUBE
FOUNDATION
FOR JEWISH LIFE
AND CULTURE

Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP
Union of Jewish Religious Communities in Poland

Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce

TEKST TEXT

Ruth Ellen Gruber, Piotr Kadłčik, Monika Krawczyk, Weronika Litwin, Małgorzata Omilanowska

REDAKCJA EDITING

Weronika Litwin, Marta Przybyto-Ibadullajev

KOREKTA TEKSTU POLSKIEGO POLISH PROOFREADING

Maria Aleksandrow

KOREKTA TEKSTU ANGIELSKIEGO ENGLISH PROOFREADING

Michał Hamerski

TŁUMACZENIE TRANSLATION

Gabriela Gajewska

PROJEKT GRAFICZNY DESIGN

rzczyobrazkowe.pl

FOTOGRAFIE PHOTO

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Marcin Bartosiewicz, Piotr Ćmiel, Łukasz Giersz,
Marcin Kamiński, Agnieszka Kargol, Jarosław Kąkol, Marek Lipiński, Weronika Litwin, Tadeusz Sobczuk,
Zbigniew Suliga, Jacek Sztorc

© by Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2012
ISBN 978-83-61306-21-4

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego
Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland

www.fodz.pl
www.polin.org.pl
www.zamosc.fodz.pl

tel.: +48 22 436 60 00
fax: +48 22 436 06 58
e-mail: fodz@fodz.pl

4	WSTĘP INTRODUCTION
	Piotr Kadlčík PRZEWODNICZĄCY ZWIĄZKU GMIN WYZNANIOWYCH ŻYDOWSKICH W RP CHAIRMAN OF THE UNION OF JEWISH RELIGIOUS COMMUNITIES IN POLAND
6	HISTORIA FUNDACJI OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO HISTORY OF THE FOUNDATION FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND
	Monika Krawczyk DYREKTOR GENERALNA, PEŁNOMOCNIK ZARZĄDU FUNDACJI CHIEF EXECUTIVE OFFICER, PLENIPOTENTIARY OF THE FOUNDATION'S BOARD OF DIRECTORS
14	DZIEDZICTWO ŻYDOWSKIE W POLSCE POLAND JEWISH HERITAGE
	Ruth Ellen Gruber
20	ZABYTKI KULTURY ŻYDOWSKIEJ WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE – PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ I PRZYSZŁOŚĆ JEWISH HERITAGE IN PRESENT-DAY POLAND – PAST, PRESENT AND FUTURE
	Małgorzata Omilanowska PODSEKRETARZ STANU W MINISTERSTWIE KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO UNDERSECRETARY OF STATE, POLISH MINISTRY OF CULTURE AND NATIONAL HERITAGE
24	OCHRONA ZABYTKÓW KULTURY ŻYDOWSKIEJ W POLSCE W ŚWIETLE DZIAŁAŃ FUNDACJI OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO PROTECTING JEWISH MONUMENTS IN POLAND – THE ACTIVITIES OF THE FOUNDATION FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND
	Weronika Litwin FUNDACJA OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO FOUNDATION FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND
50	OCHRONA DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO W POLSCE – ZDJĘCIA PRESERVING JEWISH HERITAGE IN POLAND – PHOTOGRAPHS

WSTĘP

INTRODUCTION

PIOTR KADLČÍK

PRZEWODNICZĄCY ZWIĄZKU GMIN WYZNANIOWYCH ŻYDOWSKICH W RP
CHAIRMAN OF THE UNION OF JEWISH RELIGIOUS COMMUNITIES IN POLAND

Zwielomilionowej społeczności Żydów polskich po Shoah pozostała garstka. Synagogi, cmentarze, o które przez stulecia dbały gminy żydowskie, przejęte w dobie komunizmu nierzadko stały się mieniem bezpańskim, opuszczonym i świadomą polityką skazanym na powolną zagładę. Zagraniczne organizacje żydowskie koncentrowały swoją działalność na pomocy ofiarom Holokaustu i wspieraniu ograniczonej, do 1989 r., działalności organizacji żydowskich. Dopiero po wejściu w życie ustawy z roku 1997, regulującej stosunki Państwa z gminami żydowskimi, pojawiła się możliwość, by gminy oraz wymieniona w ustawie fundacja o zachowanie tego dziedzictwa mogły zadbać.

W wyniku negocjacji między Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich a światowymi organizacjami żydowskimi w 2002 r. doszło do utworzenia Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która ma zadanie przeprowadzenia pod egidą Związku procesu rewitalizacji zabytków pozostałych po wygasłych gminach żydowskich. Środki na ten cel zapewnić ma proces restytucji żydowskiego mienia komunalnego (gminnego) na obszarze zajmującym około 60% terytorium Polski oraz pożyczka udzielona przez Claims Conference. Publikacja, którą mają Państwo w rękach, podsumowuje 10 lat działalności Fundacji.

Mając zaszczyt bycia członkiem Zarządu Fundacji, od samego początku doskonale pamiętam, jak trudne było jednoczesne pogodzenie procesu restytucyjnego ze staraniami o dobro zabytków, w większości przekazywanych w fatalnym stanie. Zorientowana w pierwszym okresie na opracowanie wniosków restytucyjnych do Komisji Regulacyjnej ds. Gmin

The Polish Jewish community, once numbering millions, was reduced to a handful after the Shoah. Under communism, the synagogues and cemeteries which for centuries had been cared for by Jewish communities, were often left without an owner, abandoned and doomed to gradual demise by deliberate policies. International Jewish organisations focused their efforts on helping the victims of the Holocaust and supporting the activities of Jewish organisations in Poland, quite limited in scope before 1989. It was not until the entrance into force of a law regulating relations between the Polish state and Jewish communities in 1997, that an opportunity appeared for Jewish communities and a foundation, as yet unborn, but explicitly provided for in that law, to launch an organised effort to preserve Jewish heritage in Poland.

As a result of negotiations between the Union of Jewish Religious Communities in Poland and international Jewish organisations, the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage was created in 2002 – its mission, to restore – under the umbrella of the Union – monuments left behind by extinct Jewish communities. Funding is to come from the restitution of Jewish communal property across an area covering around 60% of Poland as well as a loan from the Claims Conference. The present publication sums up the 10 years of the Foundation's activity.

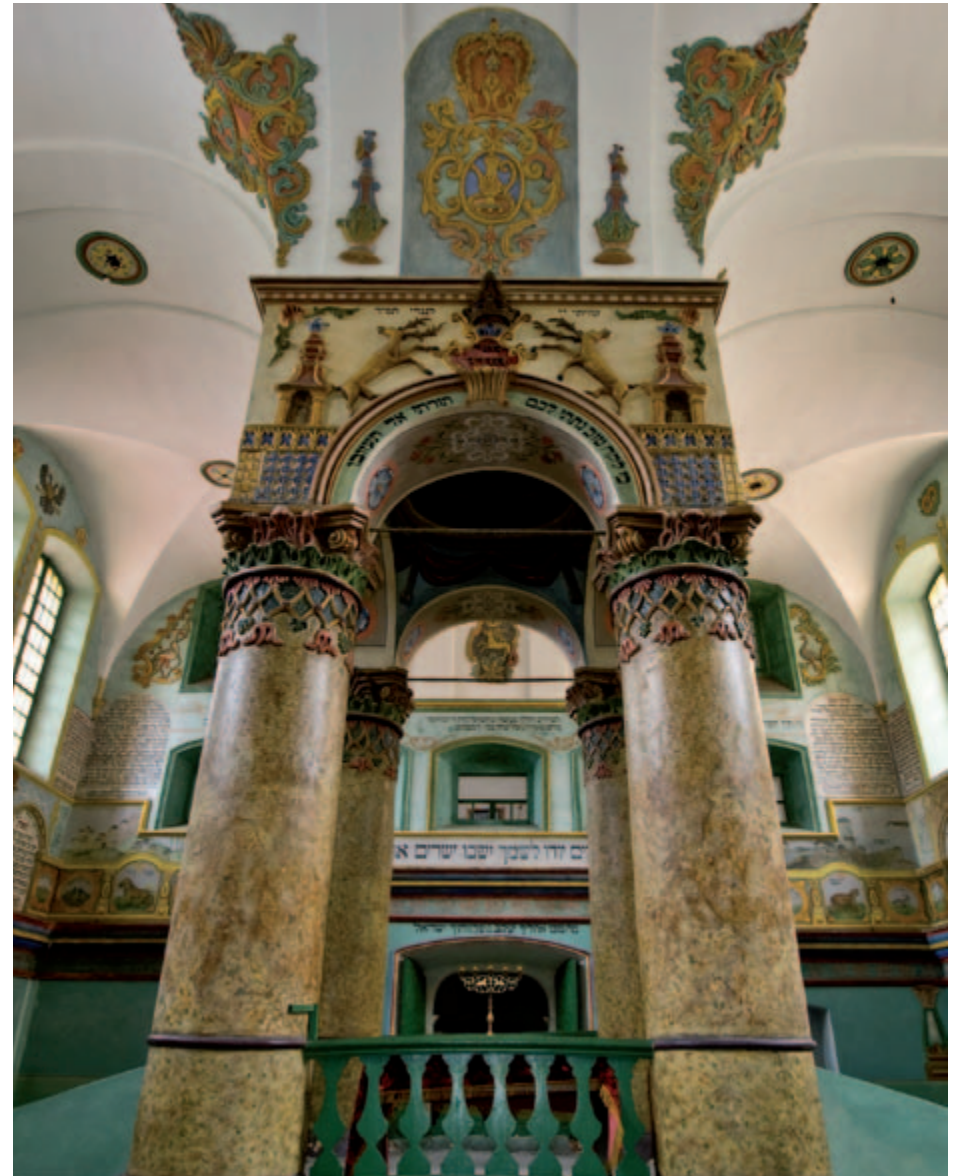
Having had the privilege of being a member of the Foundation's Board since the very beginning, I remember how difficult it was to reconcile the restitution process with the efforts to preserve monuments, for the most part returned in terrible condition. Focusing during the initial

Wyznaniowych Żydowskich, po zmianie na stanowisku dyrektora generalnego w 2004 r., Fundacja rozpoczęła starania o zachowanie dziedzictwa. Niezależnie od tego, niejako wychodząc poza te ramy, rozpoczęto kilka projektów, m.in. „Przywróćmy Pamięć” i „Szlak Chasydzki”. W mojej opinii takie programy, aktywizujące młodzież, zachęcające ją do poznawania i szanowania historii regionu, z którego pochodzi, są niejednokrotnie o wiele ważniejsze od czysto technicznego zachowania obiektów kultury materialnej. Uczestnicząc wielokrotnie w prezentacji finałowej programu „Przywróćmy Pamięć”, odbywającej się co roku w warszawskiej synagodze im. Zalmana i Ryfki Nożyków, z prawdziwą przyjemnością oglądałem prace i projekty uczniów z rozrzuconych po Polsce szkół, dla których żydowska przeszłość ich rodzinnych miast i miasteczek nie jest już pustym hasłem lub zapomnianym faktem.

Z prawdziwą przyjemnością prezentuję Państwu ten album, będący znakomitą świadectwem 10-letniej pracy Fundacji. Ufam, że pozwoli on Wam na zapoznanie się z dorobkiem Fundacji i ocenę jej działalności w zakresie ratowania zarówno pamięci o tak licznej niegdyś społeczności polskich Żydów, jak i zabytków żydowskiej kultury materialnej.

period on preparing requests to the Regulatory Commission for Jewish Communities, the Foundation – following a change of Chief Executive Officer in 2004 – began to turn towards heritage preservation. Independently of this, in a sense going beyond this remit, various projects were launched, including “To Bring Memory Back” and the “Chassidic Route”. In my opinion such programmes, mobilising young people and encouraging them to discover and respect the history of their region, are often more important than the purely technical preservation of physical sites. Taking part on several occasions in the final presentation of the “To Bring Memory Back” programme, which takes place each year at the Zalman and Ryfka Nożyk Synagogue in Warsaw, I was truly pleased to see the work of children, from schools scattered across Poland, for whom the Jewish past of their home towns and cities was no longer an empty or forgotten fact.

It is a great pleasure for me to present this album to you – an excellent testimony to the Foundation’s first decade of work. I trust that it will give you an opportunity to discover and evaluate the achievements of the Foundation, both with regard to preserving the memory of a Polish Jewish community which was once so numerous and saving the monuments of Jewish material culture.

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

HISTORIA FUNDACJI OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO

HISTORY OF THE FOUNDATION FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND

MONIKA KRAWCZYK

DYREKTOR GENERALNA, PEŁNOMOCNIK ZARZĄDU FUNDACJI
CHIEF EXECUTIVE OFFICER, PLENIPOTENTIARY OF THE FOUNDATION'S BOARD OF DIRECTORS

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego jest dzisiaj jedną z najważniejszych i najbardziej znanych organizacji zajmujących się ratowaniem zabytków kultury Żydów w Polsce.

W ciągu pierwszej dekady swojego istnienia (2002–2012) Fundacja odniosła wiele spektakularnych sukcesów, które w istotny i trwały sposób przyczyniły się do zmiany postrzegania kwestii związanych z dziedzictwem żydowskim. Osiągnięcia Fundacji są dziś szeroko znane i komentowane zarówno w Polsce, jak i na świecie – stąd też wiele osób i instytucji wykazuje zainteresowanie historią naszej organizacji.

Idea utworzenia Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego powstała w okresie prac nad ustawą o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP, którą Sejm RP uchwalił 20 lutego 1997 r. (DzU nr 41, poz. 251, z późn. zm.).

W dyskusjach nad kształtem tej ustawy, której zasadniczym elementem był zwrot mienia przedwojennych gmin żydowskich współczesnej społeczności, obok przedstawicieli polskiej społeczności żydowskiej reprezentowanej przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ) brała udział także delegacja przedstawicieli Żydów wywodzących się z Polski, ale mieszkających za granicą. Reprezentowała ich World Jewish Restitution Organization (WJRO, Światowa Żydowska Organizacja ds. Restytucji) z siedzibą w Izraelu, będąca koalicją wielu międzynarodowych organizacji żydowskich.

W czasie trwania prac, równoległe do rozmów ze stroną rządową, między przedstawicielami strony żydowskiej toczyły się także gorące często dyskusje nad podziałem kompetencji między gminami żydowskimi reaktywowanymi po 1989 r. a zagranicznymi

The Foundation for the Preservation of Jewish Heritage is today one of the most important and best known organisations involved in the protection of the monuments of Jewish culture in Poland. During the first decade of its existence (2002–2012), the Foundation had many spectacular successes, which had an important and lasting effect on the way in which Jewish heritage issues are perceived. The Foundation's achievements are today widely known and discussed, both in Poland and abroad, hence the large number of people and institutions interested in the history of our organisation.

The idea of creating the Foundation for the Preservation of Jewish heritage was born during work on the Law on the relation of the State to Jewish religious communities in the Republic of Poland, passed by the Polish parliament on February 20, 1997 (Journal of Laws no. 41.251 with subsequent changes).

Discussions over the contents of this law, whose principal topic was the return of the property of pre-war Jewish communities to their present-day equivalents, involved members of Poland's Jewish community represented by the Union of Jewish Religious Communities in Poland (UJRCP) as well as a delegation of Jews originating from Poland but living abroad. The latter were represented by the World Jewish Restitution Organisation (WJRO), a coalition of several international Jewish organisations based in Israel.

As work progressed, discussions with government officials were accompanied by many heated debates over the division of tasks between the Jewish communities reactivated in Poland after 1989 and foreign organisations bringing together Jews who had

Osiągnięcia Fundacji są dziś szeroko znane i komentowane zarówno w Polsce, jak i na świecie – stąd też wiele osób i instytucji wykazuje zainteresowanie historią naszej organizacji.

organizacjami zrzeszającymi Żydów, którzy z Polski wyemigrowali, ale nadal czuli głęboki sentyment do kraju rodzinnego. Co więcej, z racji cierpień doznanych w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po niej, wielu z nich uważało, że to właśnie zagraniczne organizacje żydowskie są jedynymi właściwymi spadkobiercami spuścizny przedwojennej społeczności żydowskiej w Polsce.

Skład poszczególnych delegacji ulegał zmianie, ale większość dyskusji i negocjacji toczyła się w gronie: Tadeusz Jakubowicz, Piotr Kadlčík, Symcha Keller, Jerzy Kichler, błp. Feliks Lipman, błp. prof. Paweł Wildstein i Andrzej Zozula (ze strony ZGWŻ) oraz Herbert Block, błp. Arie Edelist, Saul Kagan, Naftali Lavie i Kalman Sultanic (ze strony WJRO). Dużą rolę odegrali także prawnicy – mec. Franciszek Kotulski, mec. Roman Comi i mec. Michael Traison. Istotnej pomocy technicznej i organizacyjnej przy prowadzeniu negocjacji udzieliła Ambasada Stanów Zjednoczonych w Polsce.

Ostatecznie w cytowanej wyżej ustawie znalazł się art. 22 o treści:

„1. Wyznaniowym żydowskim osobom prawnym, o których mowa w art. 5, przysługuje prawo nabywania, posiadania i zbywania mienia ruchomego i nieruchomości, nabywania i zbywania innych praw oraz swobodnego zarządzania swoim majątkiem.

2. Gminy żydowskie i Związek Gmin prawa, o których mowa w ust. 1, mogą realizować samodzielnie, a także przez

utworzoną w tym celu Fundację z udziałem innych krajowych osób prawnych i fizycznych oraz zagranicznych organizacji Żydów pochodzących z Polski i Światowej Żydowskiej Organizacji Restytucji (World Jewish Restitution Organization)”.
22 kwietnia 1998 r. ZGWŻ i WJRO podpisały „Memorandum of Understanding”, w którym postanowiły wspólnie powołać fundację do ochrony dziedzictwa Żydów polskich. 14 czerwca 2000 r. ZGWŻ i WJRO podpisały umowę dotyczącą restytucji mienia żydowskiego w Polsce oraz zasady współpracy (aneksowaną 26 lipca 2001 r.), w której określono zakres odpowiedzialności terytorialnej Fundacji (wg podziału na województwa sprzed 1999 r.), sposób finansowania postępowania regulacyjnego (gromadzenie materiałów archiwalnych, obsługa prawna) i organizacji pracy, a także przyjęto statut Fundacji.

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego rozpoczęła swoją działalność w tym samym, 2000 roku, pod kierownictwem Dyrektora Generalnej – Eve Anderson. 22 marca 2002 r. Fundacja została formalnie zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym. W 2004 r. stanowisko Dyrektora Generalnej i Pełnomocnika Zarządu objęła adw. Monika Krawczyk, która kieruje nią do chwili obecnej.

W skład pierwszego zarządu Fundacji weszli, ze strony zagranicznej (WJRO): błp. rabin Chaskel Oswald Besser, Herbert

emigrated, but still felt deeply attached to their country of birth. Many of the latter, having suffered during World War II and immediately after, were convinced that foreign Jewish organisations were the only rightful heirs of the pre-war Jewish community in Poland.

Although the members of the delegations changed over time, most of the discussions and negotiations involved: Tadeusz Jakubowicz, Piotr Kadlčík, Symcha Keller, Jerzy Kichler, Feliks Lipman z”lb, prof. Paweł Wildstein z”lb and Andrzej Zozula (representing the Union of Jewish Religious Communities in Poland) as well as Herbert Block, Arie Edelist z”lb, Saul Kagan, Naftali Lavie and Kalman Sultanic (representing the WJRO). An important role was also played by lawyers Franciszek Kotulski, Roman Comi, and Michael Traison. The embassy of the United States also helped with many important technical and organisational respects.

In the end, the above-mentioned law came to include the following provisions (art. 22):

“1. Jewish legal persons as mentioned in art. 5 have the right to acquire, own and sell movable property and real estate, to obtain and renounce other titles as well as to freely manage their property.

2. Jewish communities and the Union of Jewish Religious Communities as mentioned in item 1 can, independently or through a Foundation created for this purpose, act in conjunction with other national legal and physical persons or foreign organisations of Jews originating from Poland as well as the World Jewish Restitution Organisation (WJRO).”

On April 22, 1998, the UJCRP and the WJRO signed a “Memorandum of Understanding” in which they jointly agreed to establish a Foundation to protect the heritage

of Polish Jews. On June 14, 2000, they signed the “Agreement Concerning the Restitution of Jewish Property in Poland as well as Principles of Mutual Cooperation” (annexed on July 26 2001) which defined the Foundation’s territorial range (in accordance with the pre-1999 voivodeship map) and described the way in which regulatory proceedings (including the collection of archival materials and legal services) would be funded as well as the organisation of work and the Foundation’s statutes.

That same year, the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage launched its activities under Chief Executive Officer Eve Anderson. On March 22, 2002, it was formally registered in the National Court Register. In 2004, the post of Chief Executive Officer and Plenipotentiary of the Board was taken over by Monika Krawczyk, who has been at the helm of the Foundation ever since.

Members of the Foundation’s first Board of Directors included, on the international side (WJRO): Rabbi Chaskel Oswald Besser z”lb, Herbert Block, Arie Edelist z”lb, Saul Kagan and Kalman Sultanic. And on the side of the Polish Jewish community (UJCRP): Tadeusz Jakubowicz, Piotr Kadlčík, Jerzy Kichler, Zofia Radzikowska and Andrzej Zozula. The Foundation also has other supervisory bodies: the Audit Committee, whose first members were Zvi Barak, Eli Spanic and Dorota Wiewióra, as well as the Assembly of Founders whose initial members included: Chaim Chesler, Stefan Grajek z”lb, Feliks Lipman z”lb, Laurence Weinbaum, Paweł Wildstein z”lb and Symcha Keller.

The Foundation’s most important initial task was to prepare and submit requests to launch regulatory proceedings with regard to properties belonging to

Block, błp. Arie Edelist, Saul Kagan i Kalman Sultanik, a ze strony polskiej społeczności żydowskiej (ZGWŻ): Tadeusz Jakubowicz, Piotr Kadłćik, Jerzy Kichler, Zofia Radzikowska i Andrzej Zozula. Fundacja ma także inne organy nadzorcze: Komisję Rewizyjną, w której skład pierwotnie weszli: Zvi Barak, Eli Spanic i Dorota Wiewióra, oraz Zgromadzenie Fundatorów, którego pierwszymi członkami byli: Chaim Chesler, błp. Stefan Grajek, błp. Feliks Lipman, Laurence Weinbaum, błp. Paweł Wildstein i Szymcha Keller.

Najważniejszym zadaniem w początkowym okresie istnienia Fundacji było opracowanie i złożenie wniosków o wszczęcie postępowania regulacyjnego w stosunku do nieruchomości dawnych gmin i wyznaniowych organizacji żydowskich w nieprzekraczalnym terminie 10 maja 2002 r., narzuconym przez ustawę. Ostatecznie gminy żydowskie zrzeszone w ZGWŻ oraz Fundacja złożyły w sumie 5504 wnioski o zwrot nieruchomości, z których około 60% dotyczy „jurysdykcji” Fundacji. Należy wspomnieć, że aż 1200 wniosków z ogólnej liczby 5504 dotyczy cmentarzy żydowskich.

Spośród różnych ciał doradczych funkcjonujących w ramach Fundacji na pierwszym etapie jej działania należy wyróżnić przede wszystkim prace Komisji Historycznej, w której skład weszli wybitni znawcy materialnej historii Żydów polskich – dr Eleonora Bergman, Jan Jagielski i dr Laurence Weinbaum. Należy również

pre-war Jewish communities and religious organisations by May 10, 2002 – a date imposed by the law. In the end, the Jewish communities forming the UJCRP and the Foundation submitted a total of 5504 property return requests, about 60% of which related to properties within the “jurisdiction” of the Foundation. It is important to note that 1200 requests out of this total concerned Jewish cemeteries.

Among the many advisory bodies functioning within the framework of the Foundation during the initial period, we would like to note the work of the Historical Commission, whose members included eminent scholars of the material culture of Polish Jews – Dr. Eleonora Bergman, Jan Jagielski and Dr. Laurence Weinbaum. We should also note the activity of the Working Group with Robert Brown, Jerry Spitzer, Piotr Wiślicki and Rosemarie Victor, who advised the Foundation with regard to property management.

In 2012, the members of the Board of Directors on the WJRO side are: Herbert Block, Saul Kagan, David Peleg, Kalman Sultanik and Shlomo Werdiger. And on the UJCRP side: Tadeusz Jakubowicz, Piotr Kadłćik, Zofia Radzikowska, Michał Samet and Andrzej Zozula. The Audit Committee is composed of Nachliel Dison, Haim Factor and Dorota Wiewióra, while the Assembly of Founders includes: Arie Bucheister, Ben Helfgott, Szymcha Keller, Alicja Kobus, Piotr Rytka-Zandberg and Laurence Weinbaum.

The Foundation's achievements are today widely known and discussed, both in Poland and abroad, hence the large number of people and institutions interested in the history of our organisation.

pamiętać o działaniach Grupy Roboczej z Robertem Brownem, Jerryem Spitzerem, Piotrem Wiślickim i Rosemarie Victor, którzy doradzali Fundacji w zakresie gospodarowania nieruchomościami.

W 2012 r. członkami Zarządu są, ze strony WJRO: Herbert Block, Saul Kagan, David Peleg, Kalman Sultanik i Shlomo Werdiger, a ze strony ZGWŻ: Tadeusz Jakubowicz, Piotr Kadłcik, Zofia Radzikowska, Michał Samet i Andrzej Zozula. Komisję Rewizyjną stanowią: Nachliel Dison, Haim Factor i Dorota Wiewióra, do Zgromadzenia Fundatorów zaś należą: Arie Bucheister, Ben Helfgott, Symcha Keller, Alicja Kobus, Piotr Rytka-Zandberg i Laurence Weinbaum.

Cele statutowe Fundacji obejmują szeroko pojętą ochronę tradycji i kultury żydowskiej. Ich realizacja odbywa się przede wszystkim poprzez renowację i ochronę zabytków, w tym w szczególności cmentarzy żydowskich, oraz udział w postępowaniu regulacyjnym, czyli realizację postanowień ustawy z 20 lutego 1997 r. w zakresie zwrotu mienia przedwojennych gmin żydowskich.

Najważniejsze zadania Fundacji, którą uważamy za integralną część polskiej społeczności żydowskiej (ZGWŻ), formułujemy w następujący sposób:

- restytucja mienia dawnych gmin żydowskich (Fundacja działa tu jako pełnomocnik ZGWŻ) – synagog, cmentarzy i innych obiektów, które służyły działalności religijnej, edukacyjnej, charytatywnej i społecznej;
- zarządzanie odzyskanym mieniem;
- ochrona tych obiektów, które mają wyjątkowe znaczenie religijne lub historyczne.

Niezwykle istotnym elementem działań Fundacji jest opieka nad cmentarzami, co wynika z dwóch zasadniczych przyczyn. Po pierwsze, ma ona doniosłe znaczenie religijne – zgodnie z zasadami judaizmu zmarli powinni w spokoju doczekać czasów

ostatecznych i wskrzeszenia z martwych, co oznacza absolutny zakaz naruszania miejsc pochówków. Po drugie, nekropolie te stanowią symbol dziedzictwa duchowego i 800-letniej obecności na ziemiach polskich Żydów, których egzystencja została brutalnie przerwana w 1939 r. i poddana Zagładzie. Perfidia niemieckich okupantów polegała nie tylko na fizycznej eksterminacji żyjących, ale także na próbie wykorzenia nawet pamięci o przeszłych pokoleniach.

Ochrona cmentarzy była postulatem szczególnie ważnym dla ortodoksyjnych Żydów z całego świata, zrzeszonych w World Agudat Izrael, dlatego też związani z tą organizacją wybitni rabin i w ramach działań Fundacji przewidzieli istnienie Komisji Rabinicznej ds. Cmentarzy. Stosowne Memorandum powstało 24 kwietnia 2002 r. i zostało zaakceptowane przez 45 wymienionych tam rabinów, wśród których znalazły się postaci tak znamienite, jak m.in. ówczesny Aszkenazyjski Naczelny Rabin Izraela – Israel Meir Lau (obecnie Naczelny Rabin Tel Awiwu), błp. rabin Chaskel Oswald Besser (jeden z liderów World Agudat Israel), rabin Pinchas Menachem Joskowicz (b. Naczelny Rabin Polski), błp. rabin Mendel Reichberg (pionier odbudowy zniszczonych cmentarzy na ziemiach polskich, poczynawszy od lat 70. XX w., odznaczony Orderem Zasługi Rzeczypospolitej), rabin Elyakim Schlesinger (przełożony

The Foundation's statutory tasks cover the protection, in a broad sense, of Jewish culture and tradition. This is done largely through the renovation and protection of monuments, especially Jewish cemeteries, as well as through participation in the regulatory process, thus the implementation of the provisions of the Law of 20 February 1997 on the return of the property of pre-war Jewish communities.

The most important tasks of the Foundation, which we deem an integral part of the Polish Jewish community (UJCRP), are as follows:

- restitution of the property of pre-war Jewish communities (with the Foundation acting as the plenipotentiary of the UJCRP): synagogues, cemeteries and other buildings formerly serving religious, educational, charitable or social purposes;
- managing the returned properties;
- protecting sites of special religious or historical importance.

An especially important part of the Foundation's activity is the protection of cemeteries. This is due to two reasons. First, it is of crucial religious importance – in keeping with the principles of Judaism, the dead should peacefully await the final times and resurrection – which translates into an absolute interdiction of disturbing burial grounds. Second, these burial

grounds are a symbol of the spiritual heritage and the 800 years of Jewish presence on Polish soil – a presence brutally disrupted in 1939 and subjected to the Holocaust. The perfidiousness of the German occupiers consisted not only in the physical extermination of the living, but also in attempting to eradicate all traces of the memory of past generations.

The protection of cemeteries was a postulate of particular importance to orthodox Jews from around the world associated within World Agudat Israel. This is why eminent rabbis connected to this organisation made plans for the creation, within the framework of the Foundation, of the Rabbinical Commission for Cemeteries. A Memorandum was drafted on April 24 2002, and accepted by the 45 rabbis mentioned therein, including such notable figures as the then Chief Ashkenazi Rabbi of Israel – Israel Meir Lau (currently Chief Rabbi of Tel Aviv), Rabbi Chaskel Oswald Besser z"lb (one of the leaders of World Agudat Israel), Rabbi Pinchas Menachem Joskowicz (former Chief Rabbi of Poland), Mendel Reichberg z"lb (a pioneer of the restoration of destroyed Jewish cemeteries in Poland in the 1970s, awarded the Order of Merit of the Republic of Poland), Rabbi Elyakim Schlesinger (head of the Horomo Talmudical College in London) and Rabbi Aba Dunner z"lb (head of the Conference of European Rabbis). The work of the Commission is overseen directly by the Chief Rabbi of Poland – Rabbi Michael Schudrich, whom the Foundation consults on all issues of religious importance.

In the years 2006–2012, the Foundation broadened its cooperation with many leading rabbis, especially those on the Haredi spectrum. The most important of these include: Rabbi Josef Singer – the Aleksander

Cele statutowe Fundacji obejmują szeroko pojętą ochronę tradycji i kultury żydowskiej. Ich realizacja odbywa się przede wszystkim poprzez renowację i ochronę zabytków, w tym w szczególności cmentarzy żydowskich.

jesziwy Horomo Talmudical College w Londynie) czy błąp. rabin Aba Dunner (przewodniczący Conference of European Rabbis). Bezpośrednio pracą Komisji kieruje Naczelny Rabin Polski – rabin Michael Schudrich, z którym Fundacja konsultuje się we wszystkich sprawach mających znaczenie religijne.

W latach 2006–2012 Fundacja rozszerzyła współpracę z wieloma czołowymi rabinami, zwłaszcza nurtu ortodoksyjnego. Do najważniejszych z nich należą: rabin Josef Singer – Aleksander Rebbe z USA (zaangażowany w renowację cmentarza żydowskiego w Mszczonowie), rabin David Singer z Brooklynu w Nowym Jorku (współorganizacja Sijum HaSzas w Lublinie), rabini Simcha Krakovsky i Menashe Lifshitz z Benei Brak w Izraelu – chasydzi lelowscy (działania na rzecz cmentarza i ośrodka chasydzkiego w Leżajsku i Lelowie), rabin Avraham Reich z Brooklynu (odnowienie synagogi w Rymanowie), Krula Rebbe – rabin Naftali Horowitz oraz rabini Avraham Brach i Shmuel Spitzer z Brooklynu (renowacja cmentarza w Radoszycach), rabin Pinchas Pomp z Jerolimy (cmentarz i dom pielgrzymy w Dynowie), rabini Kalman Lieberman, Jacob Gutman i pani Rifka Gelbman z Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries/Avoseinu (renowacja cmentarza w Dubience, Lesku, Szczecbrzeszynie, Mogielnicy i Narolu), rabin Shlomo Besser, rabini z The Committee for the Preservation of Jewish Cemeteries in Europe, na czele z rabinem Elyakimem Schlesingerem, rabin Abraham Ginsburg czy rabin Philip Carmel z Conference of European Rabbis.

Na przestrzeni ostatnich lat Fundacja zdołała także nawiązać współpracę z wieloma ludźmi dobrej woli i uzyskać pomoc od nich, m.in. od potomków Żydów ocalałych z Zagłady i ich bliskich, a także liderów

The Foundation's statutory tasks cover the protection, in a broad sense, of Jewish culture and tradition. This is done largely through the renovation and protection of monuments, especially Jewish cemeteries.

ziomkostw (czyli organizacji zrzeszających Żydów wywodzących się z poszczególnych miejscowości), którzy sfinansowali renowację i upamiętnienie wielu cmentarzy żydowskich, m.in. w Kolnie (rodzina Toporowiczów z USA i Wielkiej Brytanii), Kańczudze (rodzina Michaela Freunda i Howarda Nightingale'a, Izrael i USA), Myślenicach (rodzina Israela Miznera, USA), Żurominie (rodzina błąp. Altera Goldsteina i Perry'ego Rosensteina, USA), Sławatyczach (rodzina Alana Metnicka, Kanada), Przemyślu (rodzina Michaela Freunda, Izrael), Głogowie Małopolskim (rodzina Urriego Rubina, Wielka Brytania), Staszowie (Jack Goldfarb, USA), Słupsku i Wieleńniu (Amos Cohen, Izrael), Iłży (Brenda Dales, USA; PJCRP), Lututowie (Dorothy Clark, USA), Dubiecku (Sharon Brooks, USA), Iwaniskach (Norton Teichman, USA; PJCRP) czy w Wysokiem Mazowieckiem (Marvin Brooks i Michael Traison, USA; PJCRP).

Opieka nad cmentarzami żydowskimi, choć należąca do priorytetów Fundacji, nie wyczerpuje jednak spektrum jej działalności. Najważniejsza i najtrudniejsza, jak okazało się już na początku istnienia Fundacji, jest sprawa renowacji synagog. Zniszczone przez Niemców w czasie II wojny światowej, a następnie opuszczone lub „zagospodarowane” przez władze komunistyczne, przetrwały do początków XXI w. często w stanie kompletnej ruiny, i to mimo

Rebbe from the USA (engaged in the renovation of the Jewish cemetery in Mszczonów), Rabbi David Singer from Brooklyn, New York (co-organising the Sijum HaSzas in Lublin), Rabbis Simcha Krakovsky and Menashe Lifshitz from Benei Brak in Israel – important Lelov Chassidim (various activities related to the cemetery and Chassidic centre in Leżajsk and Lelów), Rabbi Avraham Reich from Brooklyn (renovation of the Rymanów synagogue), the Krula Rebbe – Rabbi Naftali Horowitz, as well as Rabbis Avraham Brach and Shmuel Spitzer from Brooklyn (renovation of the cemetery in Radoszyce), Rabbi Pinchas Pomp from Jerusalem (cemetery and pilgrims' house in Dynów), Rabbis Kalman Lieberman, Jacob Gutman and Mrs. Rifka Gelbman from the Heritage Foundation for the Preservation of Jewish Cemeteries/Avoseinu (renovation of the cemeteries in Dubienka, Lesko, Szczecbrzeszyn and Narol), Rabbi Shlomo Besser, rabbis from the Committee for the Preservation of Jewish Cemeteries in Europe headed by Rabbi Elyakim Schlesinger, Rabbi Abraham Ginsburg and Rabbi Philip Carmel from the Conference of European Rabbis.

In recent years, the Foundation has also succeeded in establishing cooperation and obtaining the help of many people of good will, including descendants of Jews who survived the Holocaust and their families as

well as leaders of Landmanshaft organisations (organisations bringing together Jews originating from a given town or area), who have financed the renovation and commemoration of many Jewish cemeteries, including those in Kolno (the Toporowitz family from the USA and Great Britain), Kańczuga (the families of Michael Freund and Howard Nightingale, Israel/USA), Myślenice (Israel Mizner's family, USA), Żuromin (families of Alter Goldstein z"lb and Perry Rosenstein, USA), Sławatycze (family of Alan Metnick, Canada), Przemyśl (family of Michael Freund, Israel), Głogów Małopolski (family of Urri Rubin, Great Britain), Staszów (Jack Goldfarb, USA), Słupsk and Wieleń (Amos Cohen, Israel), Iłża (Brenda Dales, USA), Lututów (Dorothy Clark, USA) and Dubiecko (Sharon Brooks, USA).

Although caring for cemeteries is one of the Foundation's main priorities, it is not the only activity we are involved in. One of our most important and difficult tasks, as it turned out quite early, is the renovation of synagogues. Destroyed by the Germans during World War II and subsequently abandoned or “utilised” by the communist authorities, they have reached the beginning of the 21st century in what is often a state of complete ruin, and this in spite of being formally registered as monuments which the state has an obligation to protect. Only a small number (such as the synagogue in Łańcut) underwent conservation work during the communist era.

Between 2009–2012, the Foundation successfully conducted protective work at the synagogues in Ziębice and Przysucha, carried out the first stage of renovation work at the synagogue complex in Kraśnik and fully restored the only Renaissance synagogue in Poland – the Old Town synagogue in Zamość – a town included on the UNESCO

LEŻAJSK
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

że formalnie były wpisane do rejestru zabytków i jako takie powinny być chronione przez Państwo. Tylko nieliczne (jak np. synagoga w Łańcucie) w okresie PRL-u poddano pracom konserwatorskim.

W latach 2009–2012 Fundacja zdołała przeprowadzić prace zabezpieczające w synagogach w Żiębicach i Przysusze, wykonać pierwszy etap remontu zespołu synagogałnego w Kraśniku oraz całkowicie odrestaurować jedyną renesansową bożnicę w Polsce – synagogę na Starym Mieście w Zamościu, wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO. Było to możliwe dzięki wsparciu Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego, World Monument Fund oraz Cahnman Foundation, a także wykorzystaniu funduszy własnych Fundacji. W uroczystym otwarciu odrestaurowanego gmachu zamojskiej synagogi, objętym honorowym patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego, wzięli udział m.in. Ambasadorzy Izraela w RP – obecny – Zvi Rav Ner i – poprzedni – David Peleg, przewodniczący ZGWŻ w RP Piotr Kadłćik, Naczelny Rabin Polski rabin Michael Schudrich, członek Knesetu Isaac Herzog, ambasador USA w Polsce Lee Feinstein, ambasador Norwegii Enok Nygaard, ambasador Niemiec Rudiger Freiherr von Fritsch, delegat Rady Żydów Sefardyjskich w Izraelu dr Shlomo Hizak oraz biskup pomocniczy Archidiecezji Lubelskiej Mieczysław Cisło. Dziś w synagodze w Zamościu działa ośrodek kultury Centrum „Synagoga” Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Fundacja wykreowała też wiele projektów edukacyjnych i kulturalnych, które w swoim nowatorskim podejściu miały na celu przekazanie idei, że dziedzictwo żydowskie jest integralną częścią narodowej historii Polski i jako takie zasługuje na pogłębione

zainteresowanie. Dziś, w krajobrazie po zagładzie Żydów, tylko lokalne wspólnoty mogą odkryć na nowo wielki potencjał kulturowy, który przestał istnieć w czasie ostatniej wojny razem z wymordowaną przez niemieckich ludobójców społecznością. Stąd takie projekty Fundacji, jak portal historyczno-turystyczny POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.polin.org.pl (utworzony w 2006 r., a następnie powielony przez Muzeum Historii Żydów Polskich), „Szlak Chasydzki”, odwołujący się do idei współpracy Fundacji z lokalnymi organizacjami pozarządowymi i samorządami, „Przywróćmy Pamięć” – program edukacyjny dla uczniów, zorientowany na poznawanie historii lokalnej, której Żydzi byli nierozłączną częścią, czy projekt „Haverim – Przyjaciele”, w którego ramach organizujemy spotkania młodzieży żydowskiej z Izraela i innych krajów z Polakami. Fundacja jest też partnerem projektu „Tikkun – Naprawa”, polegającego na współpracy służb więziennych Polski i Izraela oraz angażowaniu wolontariuszy rekrutujących się z osadzonych w porządkowanie cmentarzy żydowskich, w ramach resocjalizacji.

Działania Fundacji nie mogłyby być realizowane bez pomocy naszych partnerów, do których, poza wcześniej wymienionymi, należą m.in.: Taube Foundation for Jewish Life and Culture, Fundusz Michaela Traisona dla Polski, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, dawne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, a obecnie Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, oraz wielu prywatnych darczyńców, którzy pragną zachować anonimowość. W realizację projektów zaangażowane są także setki wolontariuszy z Polski i zagranicy, dzięki którym praca Fundacji zyskuje dodatkowy wymiar funkcjonowania w społeczeństwie obywatelskim.

World Heritage List. This was possible due to support from the EEC Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism, the World Monuments Fund and the Cahnman Foundation as well as through the use of the Foundation's own funds. The official opening ceremony at the restored synagogue in Zamość, with honorary patronage from the President of the Republic of Poland Bronisław Komorowski, was attended by the current Israeli ambassador Zvi Rav-Ner as well as his predecessor David Peleg, the President of the Union of Jewish Communities in Poland Piotr Kadłćik, Chief Rabbi of Poland Michael Schudrich, Knesset member Isaac Herzog, the American ambassador Lee Feinstein, the Norwegian ambassador Enok Nygaard, the German ambassador Rudiger Freiherr von Fritsch, a delegate of the Council of Sephardi Jews in Israel Dr. Shlomo Hizak and the auxiliary bishop of the Lublin Archdiocese Mieczysław Cisło. Today, the Zamość synagogue houses a cultural centre – the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage “Synagogue” Centre.

The Foundation has also created a number of educational and cultural projects, whose innovative approach aims to publicise the idea that Jewish heritage is an integral part of the national history of Poland and therefore deserves special interest. Today, in the post-Holocaust landscape, only local communities can once again rediscover the enormous cultural potential which ceased to exist along with the people who were murdered by the Nazis during the last war. This is why the Foundation has initiated projects such as the historical and tourist website POLIN – Polish Jews' Heritage www.polin.org.pl (created in 2006 and later copied by the Museum of the History of Polish Jews), the Chassidic Route – based on the idea of cooperation with local authorities and non-governmental organisations, “To Bring

Memory Back” – an educational programme for schoolchildren aimed at discovering local history and the part played in it by Jews, or the “Haverim – Friends” project, in which we organise meetings between young Jews from Israel and other countries and Poles. The Foundation is also a partner of the “Tikkun – Restoration” project which involves cooperation between the prison services of Poland and Israel and the recruitment of prison volunteers to clean up Jewish cemeteries as part of their resocialisation.

The Foundation would be unable to fulfil its mission without the help of its partners which, apart from those already mentioned, include: the Taube Foundation for Jewish Life and Culture, the Michael Traison Fund for Poland, the Jewish Community of Warsaw, the Ministry of Culture and National Heritage, the Ministry of Foreign Affairs, the former Ministry of Internal Affairs and Administration – now the Ministry of Administration and Digitisation – as well as many private donors who wish to remain anonymous. Our projects also involve hundreds of volunteers from Poland and abroad, thanks to whom the Foundation's work gains the additional dimension of functioning within civil society.

SZCZEBRZESZYN
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

DZIEDZICTWO ŻYDOWSKIE W POLSCE

POLAND JEWISH HERITAGE

RUTH ELLEN GRUBER

Odkąd przeszło 25 lat temu po raz pierwszy zaangażowałam się w sprawę związane z dziedzictwem żydowskim w Polsce¹, chętnie sięgam po niezwykle sugestywny cytat autorstwa nieżyjącej już poetki i tłumaczki Anny Kamieńskiej, pochodzący ze wstępu do *Czasu kamieni* – opublikowanego w 1982 r. pionierskiego albumu Moniki Krajewskiej o cmentarzach żydowskich. Ze swymi zatartymi napisami i wyrytymi motywami dekoracyjnymi – pisze Kamieńska – zniszczone i w większości opuszczone macewy przypominają

„plemię kamieni, lud kamieni, uparte plemię, które ciągle idzie i ciągle jeszcze bezgłośnie krzyczy i woła. Na tle swojskich traw, drzew, pokrzyw i jeżyn egzotyczne litery hebrajskie jeszcze opowiadają o tych, co tu żyli i odeszli. O mężach prawych, sprawiedliwych i miłosiernych, o niewiastach bogobojnych i kochających, trudzących się dla innych”.

Wtedy, jak również teraz, w ocalałych zabytkach dziedzictwa żydowskiego w Polsce, w uporczywie trwających okrucach świata, który zniknął – jak mówiono: niczym Atlantyda – było coś nieodparcie zniewalającego, a nawet wyrotowego. Cmentarze, synagogi i inne miejsca żydowskie, bez względu na ich stan, nie symbolizowały jedynie zniszczenia – były symbolami *tego, co* zostało zniszczone. Tak jak inni, ja również posługiwałam się na początku językiem elegii, opisując je i rozpoczynając własną pracę dokumentacyjną.

Były to – jak napisałam w „New York Times” w 1990 r. w jednym ze swych pierwszych artykułów na ten temat – „nieme i obezwładniające pomniki kwitnącego niegdyś życia, które przez całe wieki stanowiło intymną część rozwoju Polski: setki synagog,

Ever since I first became involved in Jewish heritage issues in Poland¹ nearly 25 years ago, I have liked to quote the evocative lines that the late Polish poet and translator Anna Kamieńska included in her introduction to *Time of Stones*, Monika Krajewska’s pioneering 1982 photographic book on Jewish cemeteries in Poland. With their eroding epitaphs and carved decoration, Kamieńska wrote, the weathered, and for the most part abandoned, *matzevot* constituted

“a tribe of stones, a people of stones, an obstinate tribe which is ever marching and ever shouting and calling voicelessly. Against the background of native grasses, trees, nettles and blackberries, exotic Hebrew letters are still talking about those who lived here and passed away. About righteous men, just and charitable, about God-fearing and loving women who toiled for others.”

Back then – and, I would argue, even now – there was something vitally, and even subversively, compelling about the surviving Jewish heritage sites in Poland, the stubbornly enduring remnants of a world that had vanished – as people used to put it – like Atlantis. The cemeteries, synagogues and other Jewish heritage sites, whatever their condition, were not simply symbols of destruction, they were symbols of what had been destroyed. Like others, I myself used elegiac language to describe these places when I began my own documentation work and writing about them.

They were, I wrote in the *New York Times* in 1990, in one of my first articles on the subject, “mute and often overwhelmingly poignant memorials to the once flourishing life that was for centuries an intimate part of Polish development: scores of synagogues that no longer serve

które nie służą już wiernym; opuszczone cmentarze i groby pozostawione bez opieki. Są to miejsca, w których spacerują duchy i szepczą wspomnienia; odwiedzanie ich jest zarazem aktem hołdu, jak i odkryciem”.

Na mnie – pisałam dalej – „oddziałują one jeszcze silniej niż muzea i pomniki w Auschwitz i innych obozach śmierci, gdzie ogrom zbrodni przerasta siły percepcji, jest zbyt bezosobowy, by można go było pojąć. W najgorszym wypadku, relikty żydowskie w Polsce powinny stanowić istotne uzupełnienie kościołów, zamków i budowli historycznych częściej spotykanych na szlakach turystycznych”².

Nazwałam te miejsca „symbolicznymi mezuzami”. Tak bowiem jak mezuzy, które oznaczają odrzwia domów zamieszkałych przez Żydów, bliźny po zerwanych mezuzach – często wciąż widoczne – znakowały domostwa, w których nie było już Żydów. A ocalałe cmentarze i synagogi, bez względu na to, czy przetrwały jako ruiny, czy też zostały przekształcone, oznaczały wsie, miasteczka, miasta i całe kraje, w których żyli niegdyś (lecz pozostali jedynie nieliczni) Żydzi. Synagogi i cmentarze żydowskie, żydowskie dzielnice, dawne shtetle: każdy z nich był ocalałym z Holocaustu i tak jak żywi, ocaleni ludzie nosił i nadal nosi głębokie ślady męki.

Moje własne zainteresowanie tymi miejscami inspirowane było w dużej mierze gniewem: gniewem wobec częstokroć celowego tłumienia pamięci; wobec faktu, że konserwatorzy, organizacje turystyczne, mainstreamowe przewodniki, władze lokalne, a nawet sami Żydzi w tak znikomym zakresie przywiązywali wagę do obiektów dziedzictwa żydowskiego. Tysiącletni rozdział żydowski w historii Polski uznawany był za zamknięty, a wstrząsającą oczywistością było to, że bez realnej obecności żydowskiej miejscami tymi nikt prawie się

Nazwałam te miejsca „symbolicznymi mezuzami”.

nie opiekował, a tylko nieliczni interesowali się ich losem³. W czasach komunistycznych rozpoznawanie ich miało w sobie coś z nieposłuszeństwa, gdyż oficjalna polityka, zwłaszcza po „antysyjonistycznych” czystkach 1968 r., zmierzała do stłumienia wszelkiej ekspresji żydowskiej. Uczony Michael Steinlauf przypomniał w 1996 r., że odnalezienie zrujnowanej lub przekształconej synagogi (lub innych elementów zapomnianego dziedzictwa żydowskiego) i sporządzenie ich dokumentacji było niczym „zadanie ciosu imperium”.

Sukces pierwszej Solidarności z lat 1980–1981 pozwolił na publiczne przełamanie niektórych tabu: w 1981 r. powstał Społeczny Komitet Opieki nad Cmentarzami i Zabytkami Kultury Żydowskiej, a już w 1982 r. z inicjatywy potomków lokalnych Żydów zapoczątkowano wiele działań prywatnych, grodząc lub porządkując cmentarze żydowskie. Niemniej zakres, skala czy nawet lokalizacja większości ocalałych zabytków żydowskich w Polsce pozostawały w znacznej mierze nieznanymi, stanowiąc domenę indywidualnych badaczy, m.in. Moniki Krajewskiej i jej męża Staszka, Jana Jagielskiego, Eleonory Bergman, Adama Bartosza, Andrzeja Trzcińskiego, Tomasza Wiśniewskiego oraz Marii i Kazimierza Piechotków – wielkich pionierów dokumentacji polskich synagog. Poświęcenie i praca tych osób były moim osobistym przewodnikiem po tych na ogół zapomnianych miejscach.

Pierwsze próby dokumentowania przeze mnie zabytków żydowskich były niemalże akcydentalne. W 1988 r. mój brat, Samuel D. Gruber, został dyrektorem

congregations; abandoned cemeteries with no one to tend the graves. They are places where ghosts walk and memories whisper; visiting them is an act of homage as well as discovery.”

For me, I continued, “their impact is even more powerful than that of the museums and monuments at Auschwitz and other death camps, where the vastness of the crimes can almost be too much, and too impersonal, for the mind to grasp. At the very least, Poland’s Jewish relics serve as an important complement to the churches, castles and historic buildings more normally seen on tourist routes.”

I called these places “symbolic mezuzahs.” For just as mezuzahs mark the doorposts of homes where Jews live, the scars where mezuzahs had been ripped away – many still visible – marked homes where Jews lived no longer. And the surviving cemeteries and synagogue buildings, even transformed or left in ruins, marked villages, towns, cities and entire countries where Jews once lived but few lived now. Synagogues and Jewish cemeteries, Jewish quarters, former shtetls: each was a survivor of the Holocaust, and just as living human survivors were profoundly marked by their ordeals, so too were – and still are – the buildings.

My own interest in these places was spurred in large part by anger: anger at the often willful suppression of memory; anger at the fact that Jewish heritage sites were accorded little importance by monuments preservationists, tourism boards and mainstream guidebooks, local municipalities,

and even by Jews themselves. The 1000-year Jewish chapter in Poland was considered closed; it was devastatingly apparent that without a viable Jewish presence, few cared for these places, or even cared about them. Under communism, there was something almost defiant about recognizing these places, as official policy, particularly after the “anti-Zionist” purges of 1968, had suppressed Jewish expression. The scholar Michael Steinlauf recalled in 1996 that finding and documenting a ruined or transformed synagogue (or other elements of neglected Jewish heritage) could feel like striking “a blow against the empire.”

The initial success of the Solidarność movement in 1980/81 enabled some of the taboos to be publicly breached: a Citizens Committee for the Protection of Jewish Cemeteries and Cultural Monuments in Poland was founded in 1981, and as early as 1982 several private initiatives by descendants of local Jews were launched to fence or clean up Jewish cemeteries. Still, the scope, the extent and even the location of most surviving Jewish heritage sites in Poland remained a largely hidden universe, for the most part the province of individual researchers such as Monika Krajewska and her husband, Staszek; Jan Jagielski, Eleonora Bergman, Adam Bartosz, Andrzej Trzciński, Tomasz Wiśniewski and Maria and Kazimierz Piechotka – the great pioneers in documenting Polish synagogues. These dedicated individuals and their work were my own guides to these otherwise often forgotten places.

My own first forays into the documentation of Jewish heritage sites were almost accidental. My brother, Samuel D. Gruber, had become the founding director of the Jewish Heritage Council of the World Monuments Fund in 1988. Remarkably little, however, was known about what sites

założycielem Rady Dziedzictwa Żydowskiego w World Monuments Fund. Wyjątkowo mało wiedziano wówczas na temat istnienia oraz lokalizacji poszczególnych obiektów, w szczególności w komunistycznej Europie. Aby móc zacząć tworzyć strategię działań konserwatorskich, Sam musiał stworzyć bazy danych i archiwa. W 1989 r., gdy zaczęłam robić reportaże na temat upadku żelaznej kurtyny oraz raczkujących jeszcze prób odnowienia wspólnotowego życia i tożsamości żydowskiej w krajach postkomunistycznych, Sam poprosił mnie, abym robiła zdjęcia i przysyłała mu informacje na temat jakichkolwiek zabytków żydowskich, które napotkam. Doskonale pamiętam pierwsze zdjęcie, które wysłałam mu z Polski w styczniu 1990 r. Była to dawna synagoga w Kosowie Lackim, przekształcona w młyn. Moja pierwsza dłuższa podróż związana z dziedzictwem żydowskim przypadła na maj 1990 r., gdy Sam, jego żona i ja przemierzaliśmy wraz z Piechotkami wschodnią i południową Polskę, szacując stan tamtejszych synagog. O ile dobrze pamiętam, odwiedziliśmy wtedy ponad 30 obiektów, od otwartych ruin w Rymanowie, Wodzisławiu i Działoszycach, przez puste lub zniszczone synagogi wykorzystywane jako magazyny w Chmielniku i Książu Wielkim, aż po niemal całkowicie nierozpoznawalne bożnice w Krynkach i Białymstoku czy przepięknie odrestaurowaną synagogę w Tykocinie, funkcjonującą od lat 70. XX w. jako muzeum. Kazimierz, żydowska dzielnica Krakowa, była w tym czasie zniszczonym slumsem; niewielu zgadłoby, że stanie się on kiedyś tętniącym życiem centrum turystyki masowej i młodzieżowego życia nocnego⁴.

Od tego czasu zaszło wiele zmian, związanych zarówno z rolą, jak i znaczeniem oraz użytkowaniem obiektów dziedzictwa żydowskiego. „Archeologia żydowska,”

czy też odzyskiwanie, waloryzacja, a także wykorzystywanie utraconej lub przez długi czas tłumionej historii, pamięci i kultury żydowskiej, była częścią generalnego „wypełniania luk” powstałych w czasie komunizmu – procesu, który przybrał na sile po ostatecznym odsunięciu komunistów od władzy w 1989 r.⁵. Fizyczne dokumentowanie, restaurowanie, odbudowa i rekonstrukcja zabytków pełniły w tym złożonym procesie rolę widocznych pierwszych kroków⁶.

Dziś w Polsce istnieje już całe mnóstwo baz danych, stron internetowych, prac doktorskich, ścieżek dziedzictwa żydowskiego, odbudowanych synagog, akcji sprzątania cmentarzy, kursów uniwersyteckich, studiów architektonicznych, projektów artystycznych oraz innych działań i nawiązań do dziedzictwa żydowskiego. Od 1990 r. ukazało się lub zostało opublikowanych w sieci wiele książek, przewodników, broszur, map, studiów i przeglądów zabytków żydowskich. Ich historii i kontekstowi dedykowanych jest wiele konferencji i seminariów; co roku odbywają się liczne festiwale oraz wydarzenia poświęcone kulturze i sztuce żydowskiej. Inicjatywy te są zarówno publiczne, jak i prywatne; duże i małe; projektowane i fundowane przez różne podmioty; żydowskie i nieżydowskie, obywatelskie, publiczne i lokalne – nie są one ze sobą skoordynowane i nie mają wspólnej strategii⁷.

Rozwojowi życia żydowskiego w Polsce towarzyszyło odkrywanie i odzyskiwanie zabytków, zarówno przez Żydów, jak i nie-Żydów. Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat restytucja mienia żydowskiego stała się dla odradzających się wspólnot żydowskich

existed, particularly in communist Europe, and where they might be; Sam needed to put together databases and archives in order to begin strategizing preservation efforts. In 1989, when I began covering the collapse of the Iron Curtain and the fledgling efforts at renewing Jewish communal life and identity in post-communist states, Sam asked me to take pictures and send him back information on any Jewish heritage sites I might encounter. I vividly remember the first photo I sent back to him from Poland, after a trip in January 1990: it was the former synagogue in Kosów Lacki, which had been transformed into a flour mill. My first major Jewish heritage trip in Poland came in May 1990, when Sam, his wife and I joined the Piechotkas on a journey through eastern and southern parts of the country to examine synagogue buildings there: if I remember correctly, we visited more than 30 sites, from the gaping ruins of the synagogues in Rymanów, Wodzisław and Działoszycy, to empty or dilapidated synagogues used as warehouses in Chmielnik and Książ Wielki, to synagogues transformed almost out of recognition for other use, as in Krynki and Białystok, to the beautifully restored 17th century synagogue in Tykocin, which had already functioned as a Jewish museum since the late 1970s. Kazimierz, the Jewish quarter of Krakow, was, at the time, a rundown slum; few could foresee its transformation into the teeming center of both mass tourism and youth-centered nightlife that it is today.

Since then, a multitude of changes has taken place regarding Jewish heritage, its role, its significance and its uses. “Jewish

archeology,” or the reclamation, recognition – and exploitation – of destroyed or long-suppressed Jewish history, memory and culture, formed part of the general “filling in the blanks” left by communist-era denial that burgeoned after the final ouster of the communists in 1989. Physical documentation, restoration, rebuilding and reconstruction were conspicuous concrete steps in this complex process.

By now in Poland, databases, websites, PhD dissertations, Jewish heritage routes, synagogue restorations, cemetery clean-ups, university courses, architectural studies, art projects, and other activities and evocations abound. From 1990 onwards, numerous books, guidebooks, brochures, maps, studies, and surveys of Jewish heritage sites have been published and/or uploaded to the web; seminars and conferences are dedicated to their history and contexts; dozens of Jewish arts and culture festivals and events take place each year. These initiatives are public and private; large-scale and tiny; conceived and funded by a variety of sources, Jewish and not; civic, public and grassroots – with little apparent coordination or collective strategy.

The discovery and recovery of built Jewish heritage, on the part of Jews and non-Jews alike, has paralleled meanwhile, the development of Jewish communal life in Poland. And over the past 20 years, Jewish property restitution emerged as a key and often contentious issue for these reviving Jewish communities. Following Poland’s 1997 Law on the relation of the State to Jewish religious communities – and the resultant establishment of the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland (FODZ) in 2002 – the slow, expensive and often painful legal battles to gain back synagogues, yeshivot and other sites

I called these places “symbolic mezuzahs.”

jedną z najbardziej dyskutowanych kwestii. Od momentu przyjęcia przez Sejm w 1997 r. ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP, w której wyniku w 2002 r. powołana została Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, czołówki gazet często informowały o długotrwałych, kosztownych i nierzadko bolesnych sporach prawnych dotyczących restytucji synagog, jezui i innych obiektów. Niestety walki o odzyskanie mienia żydowskiego często przesłaniały pilne kwestie praktyczne związane z wykorzystaniem obiektów po ich odzyskaniu. Zanim odrestauruje się budynek, należy ustalić, jakim celem ma służyć, oraz zdobyć fundusze na realizację zamierzeń; zadania te nie należą do łatwych. Braki finansowe mogą sprzyjać faworyzowaniu jednostronnych projektów i uniemożliwiać planowanie strategiczne; opanowywanie kryzysów w krótkiej perspektywie czasowej może przesłonić długoterminową wizję; spory terytorialne, roszczenia i kontrroszczenia mogą doprowadzić do porzucenia budynku. Wiele obiektów stoi nadal pustych lub jest w ruinie; w przypadku wielu trudno mówić o pewnej przyszłości.

Jaki należy obrać kierunek? W 2009 r. w Bratysławie z udziałem przedstawicieli społeczności żydowskich i ekspertów do spraw dziedzictwa odbyło się międzynarodowe seminarium poświęcone zabytkom kultury żydowskiej w Europie oraz strategiom ich ratowania, wykorzystywania i utrzymywania. Uczestnicy pochodzili z kilkunastu krajów, w tym z Polski, i mimo bardzo różnych niekiedy warunków lokalnych, przyjęli końcowe oświadczenie dotyczące m.in. tak zwanych dobrych praktyk w dziedzinie postępowania z obiektami historycznymi⁸. W Oświadczeniu z Bratysławy podkreśla się, że „dziedzictwo żydowskie jest częścią dziedzictwa narodowego” oraz wskazuje się na potrzebę otwartości, „uczciwości i przejrzystości”

działań związanych z mieniem, a także potrzebę współpracy między instytucjami żydowskimi i nieżydowskimi. Stwierdzenia te – pisałam wówczas – mogą wydawać się czymś banalnym, „jednakże w obliczu spornej wewnętrznej polityki żydowskiej oraz tematów tabu i uprzedzeń, które na przełomie dziejów towarzyszyły kulturze żydowskiej w Europie, wyrażają one ważne i podstawowe kwestie”⁹.

Jedną z kluczowych rekomendacji Oświadczenia było komunikowanie się wspólnot żydowskich i innych zainteresowanych stron (zarówno żydowskich, jak i nieżydowskich), dzielenie się wiedzą, spostrzeżeniami, informacją i doświadczeniem. „Każda wspólnota żydowska znajduje się w innej sytuacji, ma swoje specyficzne potrzeby; jest jednak wiele problemów i potrzeb, którym należy stawiać czoła razem” – piszą autorzy Oświadczenia. „Co ważne, istnieją również rozwiązania – wiele z nich stosowanych z powodzeniem przez same społeczności – którymi można się dzielić”. Celem strony internetowej, której jestem obecnie koordynatorem – www.jewish-heritage-europe.eu – jest nadzór nad realizacją tej wizji. Strona stanowi miejsce wymiany informacji i wiadomości, narzędzie utrzymywania kontaktów między gminami żydowskimi, osobami prywatnymi lub instytucjami, fundacjami, organizacjami społecznymi i państwowymi, konserwatorami zabytków oraz innymi zainteresowanymi podmiotami. Kontakty te oraz ten rodzaj wymiany, dzielenia się czy nawet współpracy są według mnie niezbędne dla przyszłych projektów, planowania i tworzenia strategii, a nawet dla przyszłości wielu miejsc kultury żydowskiej.

Nie ma jednego, prostego rozwiązania. Ale pomysły rodzą pomysły.

Oświadczenie z Bratysławy z konieczności sformułowane zostało w terminach ogólnych, tak aby odzwierciedlać

made headlines. But the battles to regain Jewish properties have often overshadowed the pressing practical concerns of what to do with such properties once they are returned. Before a building can be restored, a final use for it – as well as funding – must be established; neither is easy to work out. Financial shortfalls can favor one-shot projects and derail strategic planning; short-term crisis-management can obscure long-term vision; turf wars, claims and counter-claims can result in a building’s abandonment. Many buildings still stand empty or in ruins, and for many of them the future is far from certain.

Where to go from here? In 2009, an international seminar of Jewish community representatives and heritage experts convened in Bratislava to discuss the state of Jewish heritage sites in Europe as well as strategies for their restoration, use and upkeep. Participants came from more than a dozen countries, including Poland, and despite widely different local conditions, they adopted a final statement offering a series of general “best practices” for dealing with historic Jewish sites. The “Bratislava statement,” stressed that “Jewish heritage is part of national heritage”, and it underscored the need for openness, “honesty and transparency” in property dealings, as well as for collaboration among Jewish and non-Jewish institutions. These assertions, I wrote at the time, may appear to state the obvious, “but given contentious internal Jewish politics and the taboos and prejudice that historically applied to Jewish culture in Europe, they actually articulate crucial basic concepts.”

One of the Statement’s key recommendations was for Jewish communities and other interested parties – Jewish and not – to communicate; to share knowledge, insights, information and expertise. “Each

Jewish community faces its own specific situations, and has unique needs, but there are many shared problems and needs that can be addressed collectively,” it said. “Importantly, there are also solutions – many of which have been pioneered by Communities themselves – that can be shared, too.” The web site that I now coordinate – www.jewish-heritage-europe.eu – is meant to follow through on this, as a clearinghouse for news and information and a means of fostering contacts among Jewish communities, private individuals or bodies, foundations, state and civic organizations, monuments protection authorities and other stakeholders and interested parties. These contacts, these types of exchanges, sharing and even cooperation, are, I believe, essential for future projects, future planning and strategizing, and even the future of many sites of Jewish heritage. There is no one solution as to “what to do” with such places. But ideas breed ideas.

By necessity, the Bratislava Statement guidelines were broadly worded, to reflect the varied range of national issues and local interests. I am well aware that the guidelines are idealistic, and I am well aware too that financial considerations, legal obstacles, local conditions and human nature, among many other things, always – or almost always – prevent adherence to ideals. Still, I do believe that they form a valuable theoretical framework that can influence practice and, perhaps, help bring these sites the maintenance and preservation they need – and deserve.

At any rate, I hope so. For what can I say... So many things have changed in the 30 years since Monika Krajewska published *Time of Stones*. But the urgent voiceless shouts and calls so powerfully evoked there by Anna Kamieńska still resonate, at least in my ears.

zróźnicowanie kwestii narodowych i lokalnych. Doskonale wiem, że wytyczne te są idealistyczne, tak jak zdają sobie sprawę z tego, że kwestie natury finansowej, prawnej, warunki lokalne i natura ludzka wśród wielu innych rzeczy zawsze lub prawie zawsze uniemożliwiają podążanie za ideałem. Uważam niemniej, że stanowią one wartościowe ramy teoretyczne, które mogą kształtować praktykę, a także być może zapewnić tym miejscom opiekę i zabezpieczenie, którego potrzebują – i na które zasługują.

W każdym razie mam taką nadzieję. Bo coś innego mogłabym powiedzieć... Tak wiele rzeczy zmieniło się w ciągu trzydziestu lat od opublikowania przez Monikę Krajewską *Czasu kamieni*. Ale nagłace, nie me krzyki i nawoływania tak niesamowicie oddane przez Annę Kamieńską nadal rozbrzmiewają, przynajmniej w moich uszach.

¹ Części niniejszego eseju zaczerpnięte są z moich wcześniejszych tekstów, m.in. *Symbolic Mezuzot*, w: *Silent Witnesses: Synagogues Transformed, Rebuilt or Abandoned*. Katalog Wystawy czynnej od 15 lutego do 13 kwietnia 2012 w Holocaust Memorial Center, Zekelman Family Campus, Farmington Hills, MI; oraz *New Effort to Preserve Restituted Property*, „JTA”, 26 marca 2009.

² *Visiting the Vestiges of Jewish Poland*, „New York Times”, 21 października 1990.

³ Warto jednak zauważyć, że nawet przed II wojną światową konserwacja dziedzictwa żydowskiego była tematem zaniedbanym. Majer Bałaban pisał w 1924 r. we Lwowie: „Nadal mamy czas, by ratować nasze relikty – jeśli jednak nie zrobimy tego teraz, jeśli natychmiast nie przystąpimy do dzieła, wszystko to, czym przez dziewięć wieków byli nasi ojcowie, wymrze całkowicie” (cytat za: Samuel D. Gruber i Phyllis Myers (red.), *Survey of Historic Jewish Monuments in Poland: a Report to the United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad*, Nowy Jork: World Monuments Fund, 1994, s. 12.

⁴ Jednym ze wskaźników sytuacji w Polsce była wtedy jakość benzyny. Miałam samochód, który jeździł na benzynie bezołowiowej. Przed wyjazdem udało mi się zdobyć z urzędu listę ok. 25 stacji benzynowych w całym kraju, gdzie można było kupić taką benzynę.

⁵ Pierwsza międzynarodowa konferencja poświęcona w całości sytuacji i przyszłości dziedzictwa żydowskiego zorganizowana została w listopadzie 1990 r. w Nowym Jorku przez Radę Dziedzictwa Żydowskiego World Monuments Fund, a przewodniczył jej Samuel D. Gruber. Zobacz moją książkę *Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe* (Berkeley: University of California Press, 2002), s. 98 i następne.

⁶ W kilkunastu z odwiedzonych przez nas w 1990 r. zniszczonych lub przekształconych synagogach przeprowadzono lub przeprowadza się obecnie jakąś formę konserwacji. Wśród nich są synagogi w Zamościu, Chmielniku, Działoszycach, Szydłowie, Rymanowie, synagogi Kupa i Tempel w Krakowie, synagogi w Pińczowie i Orle. Gruber i Myers, *op. cit.*, był pierwszym całościowym przeglądem istniejących zabytków kultury żydowskiej w powojennej Polsce. Podstawę książki stanowią badania wykonane w latach 1991–1993.

⁷ Od 1998 r. ambasada Izraela uhonorowała ponad 150 Polaków nie-Żydów za ich pracę na rzecz zachowywania i promowania dziedzictwa i kultury żydowskiej; działania tych osób objęły m.in. porządkowanie cmentarzy żydowskich, organizację festiwali kultury żydowskiej, tworzenie wystaw o tematyce żydowskiej lub muzeów. Wieloletnia budowa Muzeum Historii Żydów Polskich, którego otwarciu planowane jest na 2013 r., stała się katalizatorem licznych projektów flagowych, takich jak rekonstrukcja zdołanego sklepienia i dachu zniszczonej w czasie wojny drewnianej synagogi w Gwoźdźcu.

⁸ *Final Statement of Principles and Procedures from the Seminar on the Care, Conservation and Maintenance of Historic Jewish Property*, Bratysława, 17–19 marca 2009. Pełny tekst: <http://www.jewish-heritage-europe.eu/bratislava-declaration>.

⁹ Zobacz mój artykuł *Ruthless Cosmopolitan: New effort to preserve restituted property*, „JTA”, 26 marca 2009.

¹ Parts of this essay are drawn from several of my earlier articles, including “Symbolic Mezuzot” in *Silent Witnesses: Synagogues Transformed, Rebuilt or Abandoned*. Catalogue for Exhibition Feb. 15-April 13, 2012, Holocaust Memorial Center, Zekelman Family Campus, Farmington Hills, MI; and “New Effort to Preserve Restituted Property,” *JTA*, March 26, 2009.

² “Visiting the Vestiges of Jewish Poland.” *New York Times*, October 21, 1990.

³ It is important to note, however, that even before World War II there was little concern for preserving most Jewish sites. Majer Bałaban, in Lviv/Lwow, wrote in 1924: “We still have time to save our relics but if we do not do it right now, if we do not start this job at once, everything our fathers were, for nine centuries will perish utterly.” (Quoted in Samuel D. Gruber and Phyllis Myers, eds. *Survey of Historic Jewish Monuments in Poland: a Report to the United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad*. New York: World Monuments Fund, 1994. p. 12.

⁴ An indication of conditions in Poland at that time was the quality of petrol available. I had a car that used unleaded petrol. Before I went to Poland for that trip, I obtained from Polish officials a list of the only 25 or so service stations in the entire country where unleaded petrol was available.

⁵ The first international conference held specifically to address the preservation and future of Jewish heritage sites was convened in November 1990 in New York by the Jewish Heritage Council of the World Monuments Fund and chaired by Samuel D. Gruber. See my book *Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe* (Berkeley: University of California Press, 2002) p. 98 ff.

⁶ More than half a dozen of the derelict or transformed synagogue buildings we visited in 1990 have undergone or are in the process of undergoing at least some form of restoration or preservation work. Among them are Zamosc, Chmielnik, Działoszyce, Szydlow, Rymanow, Kupa and Tempel synagogues in Krakow, Pińczow. Orla. Gruber and Myers, *op cit*, was the first full-scale survey of existing Jewish heritage

sites in post-Holocaust Poland. It was based on research carried out in 1991–93.

⁷ Starting in 1998, the Israeli Embassy has honored well over 150 non-Jewish Poles for their work in preserving and promoting Jewish heritage and culture: their efforts range from cleaning up Jewish cemeteries to running Jewish culture festivals, to coordinating Jewish exhibits or museums. The years-long development of the Museum of the History of Polish Jews, due to open in 2013, provided impetus for several signal projects, including the replication of the ceiling and painted cupola of the destroyed wooden synagogue of Gwoździec.

⁸ *Final Statement of Principles and Procedures from the Seminar on the Care, Conservation and Maintenance of Historic Jewish Property*; Bratislava March 17–19, 2009. See full text at <http://www.jewish-heritage-europe.eu/bratislava-declaration>

⁹ In my article “Ruthless Cosmopolitan: New effort to preserve restituted property” *JTA*, March 26, 2009.

RYMANÓW
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

ZABYTKI KULTURY ŻYDOWSKIEJ WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE – PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ I PRZYSZŁOŚĆ

JEWISH HERITAGE IN PRESENT-DAY POLAND – PAST, PRESENT AND FUTURE

MAŁGORZATA OMILANOWSKA

PODSEKRETARZ STANU W MINISTERSTWIE KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO
UNDERSECRETARY OF STATE, POLISH MINISTRY OF CULTURE AND NATIONAL HERITAGE

Wielowiekowa obecność społeczności żydowskich na ziemiach polskich stanowiła immanentną składową polskiej kultury, cywilizacji, polityki, gospodarki i życia codziennego. W konsekwencji polskie dziedzictwo materialne i niematerialne w znaczącym stopniu opiera się na spuściźnie żydowskiej. Dorobek Żydów mieszkających na ziemiach Rzeczypospolitej jest z jednej strony niezwykle indywidualny, wyrastający z własnej tradycji, religii i obyczajów, z drugiej zaś pod wieloma względami spójny artystycznie z dokonaniem innych społeczności religijnych i narodowych dawnej Rzeczypospolitej stanowi – mimo ogromnych strat wojennych – niezwykle zjawisko w skali całego świata.

Architektura i sztuka powstająca w kręgu kultury żydowskiej, a zwłaszcza specyficzne typy budowli – synagogi, domy przedpogrzebowe, mykwy itp. – czy wykonywane w liturgii judaistycznej i obyczajowości przedmioty stanowią o wyjątkowości tego zjawiska w krajobrazie kulturowym dzisiejszej Polski. Wznoszone na ziemiach polskich budowle synagogalne powstawały przy udziale strzech budowlanych, warsztatów i architektów działających jednocześnie na potrzeby zleceniodawców z innych kręgów wyznaniowych. W efekcie synagogi zarówno doby nowożytnej, jak i nowoczesnej wyróżniają się swymi układami przestrzennymi dostosowanymi do potrzeb liturgii i obyczaju, a jednocześnie wpisują w ciągi stylistyczne czytelne w architekturze innych typów i rodzajów. W dobie nowożytnej na ziemiach polskich powstawały wysokiej klasy budowle kultu judaistycznego – w wielkich miastach często mniej efektowne ze względu na ograniczenia wprowadzane przez władze świeckie i duchowne, a w miastach prywatnych

The presence of Jewish communities on Polish territory was for centuries an inherent part of Polish culture, civilisation, politics, economy and daily life. As a result, Poland's material and immaterial heritage is to a significant extent based on this Jewish legacy. The achievements of Jews who once inhabited Polish lands are, on the one hand, extremely singular, growing out of a distinct tradition, religion and customs. While on the other hand, they are in many respects consistent with the achievements of Poland's other religious and ethnic communities and constitute – in spite of the enormous losses due to war – a phenomenon which remains unparalleled elsewhere in the world.

The art and architecture which emerged from Jewish culture, in particular specific types of buildings – synagogues, pre-burial houses, mikvehs etc. – as well as objects used within a liturgical or daily setting, exemplify the unique character of this phenomenon in the cultural landscape of present-day Poland. Synagogue buildings raised on Polish soil were built by members of construction guilds and workshops, and architects who were simultaneously contracted by other religious communities. As a result, early modern and modern synagogues stand out through their spatial arrangement, adapted to the needs of both Jewish liturgy and customs, but also reflecting the architectural styles prevalent in other types of buildings at the time. The modern era witnessed the emergence of magnificent Jewish places of worship – frequently of lesser splendour in larger cities, where they faced restrictions from both religious and secular authorities – but often highly interesting, architecturally complex and refined in private towns.

niejednokrotnie niezwykle ciekawe architektonicznie, o rozbudowanej i dopracowanej formie. Do najstarszych należą renesansowe Synagoga Stara w Krakowie, synagoga na Starym Mieście w Zamościu czy synagogi w Szydłowie i w Pińczowie. W grupie barokowych synagog murowanych o charakterystycznym dziewięciopółkowym planie z bimą, której filary stanowiły jednocześnie podparcie dla przęseł sklepiennych, należy wymienić synagogi w Tykocinie, Łańcucie, Włodawie czy Przysusze. Z reguły niemal pozbawione detalu architektonicznego z zewnątrz, zachwycały we wnętrzach bogatą ornamentyką ścian i sklepień, niejednokrotnie uzupełnianą polichromiami.

Ewenementem w skali światowej były synagogi drewniane wznoszone na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w dobie nowożytnej. Skomplikowane konstrukcje zrębowe kryte wielokrotnie łamanymi dachami o skomplikowanej strukturze były kwintesencją wyrafinowanej techniki budowlanej i ogromnej wyobraźni ich twórców. Najbardziej niezwykle powstały m.in. w Zabłudowie i Wołpie. Niestety, wszystkie zostały spalone podczas okupacji niemieckiej, a wiedzę o nich zawdzięczamy w dużej mierze studentom Politechniki Warszawskiej, którzy pod kierunkiem prof. Oskara Sosnowskiego jeszcze przed wojną sporządzili ich szczegółową dokumentację pomiarową i fotograficzną. Materiały te opublikowane po wojnie przez Kazimierza i Marię Piechotków rozślawiły to niezwykle zjawisko architektoniczne na cały świat.

Na ziemiach polskich także w XIX w. powstawały znakomite budowle synagogalne. O ile wznoszone w pierwszej połowie stulecia budowle klasycystyczne, neogotyckie czy w stylu mauretańskim nie odbiegały znacząco od schematów stosowanych w innych krajach, o tyle Wielka Synagoga

na Tłomackiem w Warszawie, wzniesiona z inicjatywy gminy postępowej według projektu Leandra Marconiego, zapoczątkowała w Europie Środkowo-Wschodniej nowy nurt efektownych budowli w duchu historyzmu akademickiego o wręcz teatralnych formach, stając się wzorem nie tylko dla innych synagog reformowanych w Polsce, np. w Częstochowie, ale i w innych krajach (m.in. Synagoga Chóralna w Moskwie).

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego polskich miast i miasteczek były cmentarze żydowskie, zazwyczaj skromne, ogrodzone wysokim murem, pełne kamiennych macew, ale w wielkich miastach niepozbawione efektownych mauzoleów rodowych wznoszonych przez zamożną finansjerę i przemysłowców, jak np. na cmentarzach w Łodzi czy w Warszawie. Cmentarzom towarzyszyły domy przedpogrzebowe o skromnej, ale wyróżniającej się rozwiązaniami przestrzennymi architekturze.

Z inicjatywy i za środki polskich gmin żydowskich budowano też wiele innych rodzajów budowli niezbędnych dla funkcjonowania społeczności żydowskich – szkoły i szpitale, mykwy i rzeźnie, których formy architektoniczne były z reguły skromne, ale układy przestrzenne funkcjonalne. Na tle dość przeciętnych realizacji tego rodzaju wyróżniały się ważne fundacje w wielkich miastach, jak choćby lubelski szpital żydowski o nowoczesnej infrastrukturze czy wybudowana także w 1930 r. ogromna Jesziwa Chachmej.

W kontekście dziedzictwa kultury żydowskiej na ziemiach polskich warto też

The oldest of these include the Old Synagogue in Krakow, the Old Town synagogue in Zamość and the synagogues in Szydłów and Pińczów. Examples of Baroque synagogues built of brick and displaying a characteristic nine-point layout with a bimah, whose pillars also support the roof arches, include the synagogues in Tykocin, Łańcut, Włodawa and Przysucha. Normally exhibiting little or no architectural decorations on the outside, their interiors feature exquisite ornamental details on the walls and arches, and in many cases polychromes.

The wooden synagogues built in Poland during the modern era are quite simply a unique phenomenon. These complex wooden buildings, covered with elaborate many-tiered roofs, were the quintessence of advanced construction techniques and the incredible imagination of their builders. The most extraordinary of these included the synagogues in Zabłudów and Wołpa. Unfortunately, all of them were burnt down during the German occupation, while our knowledge of them is due in large part to students of the Warsaw University of Technology who carried out detailed technical and photographic documentation before the war, under the supervision of Prof. Oskar Sosnowski. These materials, published after the war by Maria and Kazimierz Piechotka, made this incredible architectural phenomenon famous worldwide.

Exquisite synagogue buildings were also built during the 19th century. Although the Classical, Neo-Gothic or

Mauritanian-style buildings built in the first half of the century did not differ greatly from the designs used in other countries, the Great Synagogue at Tłomackie St. in Warsaw, raised by the progressive community according to a design by Leander Marconi, ushered in a new trend of impressive buildings in the spirit of academic historicism characterised by nearly-theatrical forms, which then became a model for other reformed synagogues in Poland (e.g. Częstochowa) and other countries (e.g. the Choral Synagogue in Moscow).

Jewish cemeteries were an important part of the cultural landscape of Polish towns and cities – they were usually quite plain, surrounded by a tall wall and filled with stone matzevot. Although in larger cities they often also contained impressive family mausoleums built by wealthy financiers and industry owners, as in the cemeteries in Łódź or Warsaw. Cemeteries were accompanied by pre-burial houses, also built in a simple style, yet often distinguished by the spatial solutions used within.

Many other buildings, indispensable to the functioning of a Jewish community, were also raised and funded by the Jewish communities of Poland, including schools and hospitals, mikvehs and butcher shops, whose architectural forms were usually modest, though the spatial configurations functional. Against the backdrop of these often rather mundane designs, the public utility buildings built in large cities stood out particularly, such as the Jewish hospital in Lublin with its modern infrastructure or the immense Chachmei Yeshiva built in Lublin in 1930.

When speaking of the legacy of Jewish culture in Poland, we should also remember the thousands of small houses and

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego polskich miast i miasteczek były cmentarze żydowskie.

pamiętać o tysiącach domów i warsztatów w małych miasteczkach, kamienicach wielkomiejskich czy wreszcie okazałych pałacach miejskich wznoszonych przez żydowskich zleceniodawców, jak choćby znakomite rezydencje Poznańskich w Łodzi czy Kronenbergów w Warszawie. Nie należy też zapominać, że od drugiej połowy XIX w. na ziemiach polskich tworzyła znacząca liczba żydowskich architektów budujących na zlecenia państwowe i prywatne, jak choćby Gustaw Landau-Gutenteger, Henryk Stifelman czy Edward Eber. W okresie dwudziestolecia międzywojennego stanowili oni wręcz forpocztę modernizmu, że wspomnę chociażby Szymona Syrkusa, Ludwika Paradistala, Henryka Bluma czy Lucjana Korngolda. Choć architektura świecka stworzona na zlecenie Żydów i przez Żydów nie wyróżniała się odrębną stylistyką ani odmiennymi rozwiązaniami przestrzennymi i nie jest traktowana jako „zabytki kultury żydowskiej”, to jednak na swój sposób do spuścizny żydowskiej niewątpliwie należy.

Świadomość wartości zabytkowych dzieł kultury żydowskiej od początku towarzyszyła formowaniu się myśli konserwatorskiej w Polsce. W dwudziestolecu międzywojennym wiele synagog renesansowych i barokowych objęto ochroną, a także wspomnianymi badaniami architektonicznymi. Tragiczna w skutkach II wojna światowa przyniosła zagładę nie tylko Żydów, ale i spuścizny żydowskiej. Spłonęły wszystkie drewniane synagogi, zburzono wiele murowanych, zrównano z ziemią setki cmentarzy i zniszczono dzielnice żydowskie. Okres powojenny dla ocalałych zabytków kultury żydowskiej nie był szczęśliwy. Pozbawione opieki cmentarze niszczały bądź były brutalnie zagarniane na inne potrzeby, synagogi przerabiano na kina, biblioteki, magazyny lub po prostu zaniedbywano. Należytej opieki konserwatorskiej i odbudowy do czekało się zaledwie kilkanaście.

Jewish cemeteries were an important part of the cultural landscape of Polish towns and cities.

Ostatnie dwadzieścia lat przyniosło wiele zmian na dobre, przede wszystkim odrodzenie się i zaktywizowanie gmin żydowskich, a także powstanie nowych organizacji społecznych związanych ze środowiskiem żydowskim, przede wszystkim Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, których działalność przynosi wymierne efekty. Przejęcie opieki nad cmentarzami pozwoliło na odrestaurowanie wielu z nich. Odzyskują też dawne piękno bezcenne synagogi, zarówno te, które budowali polscy Żydzi – na przykład bożnice w Zamościu i w Kraśniku, jak i te, które znalazły się w granicach Polski w wyniku przesunięcia granic po II wojnie światowej, jak Synagoga pod Białym Bocianem we Wrocławiu. Doceniono też wartość budowli pochodzących z XX w. – dzięki współpracy z Fundacją „Borussia” udało się pozyskać środki i opracować program funkcjonalny dla dawnego domu przedpogrzebowego w Olsztynie zaprojektowanego przez Ericha Mendelsohna, będącego własnością Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Ochrona dziedzictwa kultury żydowskiej stanowi trudne zadanie nie tylko dlatego, że zaniedbania są ogromne, a środki finansowe bardzo ograniczone, ale także dlatego, że nie ma już dawnych gospodarzy tych obiektów. Zagłada i emigracje spowodowały, że ratowanie zabytków kultury żydowskiej musi często oznaczać też zmianę ich funkcji i przystosowanie do nowego programu użytkowego. A tylko jako obiekty żywe, włączone w nurt współczesnych wydarzeń jako centra edukacji, kultury, cele pielgrzymek i wypraw turystycznych mają szansę na ocalenie.

workshops, tenements and impressive palaces commissioned by Jews in cities, such as the magnificent residences of the Poznańskis in Łódź and the Kronenbergs in Warsaw. We should also recall that from the second half of the 19th century onwards, there was a significant number of Jewish architects active in Poland, working on both public and private commissions, such as Gustaw Landau-Gutenteger, Henryk Stifelman or Edward Eber. During the inter-war years, they can even be considered as the vanguard of modernism – I need but mention the names of Szymon Syrkus, Ludwik Paradistal, Henryk Blum or Lucjan Korngold. Although the secular architecture, designed both for and by Jews, was not distinct in terms of style or the spatial solutions applied and is not considered as belonging to “monuments of Jewish culture”, it doubtless also constitutes a part of the Jewish legacy in Poland.

Since its very beginnings, Polish conservation thought has had an awareness of the value of the historical works of Jewish culture. During the inter-war years, many Renaissance and Baroque synagogues in Poland were placed under protection, not forgetting the documentary efforts mentioned previously. The tragic consequence of World War II was not only the annihilation of Poland's Jews, but also of its Jewish heritage. All the wooden synagogues were burnt, a large number of the brick ones demolished; hundreds of Jewish cemeteries were razed to the ground and entire Jewish neighbourhoods destroyed. The post-war period was no less devastating for monuments of Jewish culture. Uncared for cemeteries fell

to ruin or were brutally subverted for other purposes, synagogues were turned into cinemas, libraries, warehouses or simply abandoned. Only a dozen received the conservation or rebuilding efforts they deserved.

The last twenty years have brought about many positive changes, most importantly the rebirth and mobilisation of Jewish communities, as well as the creation of social organisations connected to the Jewish community, especially the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage, whose activity has brought about many concrete results. Their involvement in the conservation of cemeteries has allowed many of them to be restored. Priceless synagogues have also regained their former beauty – both those built by Polish Jews, as in Zamość and Kraśnik – as well as those which found themselves within Poland's newly redrawn borders after World War II, such as the White Stork Synagogue in Wrocław. The appreciation of 20th-century buildings has also improved – thanks to cooperation with the Borussia Foundation, it has been possible to obtain funds and develop a functional programme for the former pre-burial house in Olsztyn, designed by Erich Mendelsohn and belonging to the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage.

The protection of Jewish cultural legacy is a difficult task, not only because the neglect was so great while financial resources continue to be scarce, but also because the former owners of these buildings are gone. The Holocaust and subsequent emigration mean that often, the only way to preserve these monuments of Jewish culture is to convert their function and adapt them to new uses. And it is only as living objects, immersed in the flow of current events as centres of culture, education, pilgrimage and tourism, that they can have any hope of survival.

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

OCHRONA ZABYTKÓW KULTURY ŻYDOWSKIEJ W POLSCE W ŚWIETLE DZIAŁAŃ FUNDACJI OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO

PROTECTING JEWISH MONUMENTS IN POLAND – THE ACTIVITIES OF THE FOUNDATION FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND

WERONIKA LITWIN

FUNDACJA OCHRONY DZIEDZICTWA ŻYDOWSKIEGO
FOUNDATION FOR THE PRESERVATION OF JEWISH HERITAGE IN POLAND

Ochrona dziedzictwa żydowskiego w Polsce jest zadaniem niezwykle złożonym. Historia obecności Żydów na ziemiach polskich liczy ponad 800 lat – i każdy z tych minionych wieków pozostawił po sobie cenne świadectwa materialne, które należy otaczać opieką, chronić i konserwować, aby przetrwały dla następnych pokoleń.

II wojna światowa i Zagłada sprawiły, że nawet te zabytki kultury żydowskiej, które uniknęły fizycznego zniszczenia w czasie działań wojennych, wciąż znajdowały się w niebezpieczeństwie – ludzie, dla których były one ważne i potrzebne, zginęli. Po wojnie wiele synagog i innych budowli, które wcześniej służyły gminom żydowskim, zaadaptowano do nowych funkcji. Tylko nieliczne uzyskały status muzeów – niektóre obrócono w ośrodki kultury, kina lub biblioteki, inne, które miały mniej szczęścia, zamieniono w magazyny lub pozostawiono własnemu losowi. Opuszczone cmentarze żydowskie niszczały. W ciągu kilku powojennych dekad stan spuścizny kulturowej polskich Żydów pogarszał się z roku na rok.

Upadek systemu komunistycznego w Polsce i rozpoczęcie budowy demokratycznego państwa w pierwszej chwili nie przyniosły poprawy sytuacji materialnego dziedzictwa żydowskiego. Dopiero uchwalona w 1997 r. ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP oznaczała nadzieję na zmiany. Dzięki zapisom ustawy społeczność żydowska w Polsce zaczęła odzyskiwać obiekty, które przed wojną należały do gmin żydowskich. W konsekwencji zapisów ustawy powstała również Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która dzięki zaangażowaniu

The protection of Jewish heritage in Poland is an extremely complex process. The history of Jewish presence on Polish soil covers over 800 years – and each of these past centuries has left behind a wealth of traces which should be cared for, protected and conserved if they are to be preserved for future generations.

World War II and the Holocaust put these monuments of Jewish culture in great peril, even those which escaped physical destruction during the war remained at risk – the people to whom they were important and necessary, perished. After the war, many synagogues and other buildings which formerly served Jewish communities, were adapted for new uses. Only a handful were granted museum status – some were transformed into cultural centres, cinemas or libraries. Others were even less lucky – turned into warehouses or left entirely to their own fates. Abandoned Jewish cemeteries fell to ruin. The first decades following the war saw a steady deterioration of the cultural legacy of Polish Jews.

At first, even the collapse of the communist system in Poland and the rebirth of a democratic state did not bring much improvement to the situation of Jewish heritage sites. It was not until 1997, when the Law on the relation of the State to Jewish religious communities was passed, that hope for change began to emerge. This law made it possible for the Jewish community in Poland to reclaim sites which had belonged to Poland's Jewish communities before the war. It also provided for the creation of the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage, which – thanks to the involvement of the whole team, cooperation with various partners both from

całego zespołu, współpracy z licznymi partnerami z kraju i zagranicy oraz profesjonalnie prowadzonej akcji pozyskiwania funduszy w istotny sposób przyczyniła się do poprawy kondycji wielu bezcennych zabytków kultury żydowskiej w Polsce.

Fundacja działa na tych terenach, gdzie lokalne społeczności żydowskie już nie istnieją i które są oddalone od siedzib gmin wyznaniowych żydowskich usytuowanych dziś w największych polskich miastach. To w dużej mierze determinuje charakter naszej działalności – Fundacja odnawia i otacza opieką synagogi i cmentarze w miejscowościach, gdzie od czasów wojny często po prostu nie ma ani jednej osoby, która byłaby świadoma swoich żydowskich korzeni. Z tego też względu ogromnie istotną częścią aktywności Fundacji jest działalność edukacyjna, której celem jest uświadomienie mieszkańcom konkretnych miejscowości wartości ich wielokulturowego dziedzictwa oraz znaczenia – często wybitnych – zabytków kultury żydowskiej, które się tam znajdują. Obszar działalności Fundacji obejmuje ponad 60% powierzchni Polski.

Najważniejsze zadanie Fundacji – ochrona cmentarzy i zabytków architektury będących świadectwem wielowiekowej obecności Żydów w Polsce – jest ogromnym wyzwaniem finansowym. Większość nekropolii i budynków należących przed wojną do gmin żydowskich, które przetrwały wojnę, jest dziś w fatalnym stanie – na zarośniętych, nieogrodzonych cmentarzach często nie zachowały się żadne nagrobki, a wiele synagog i domów modlitwy jest dziś zagrożonych katastrofą budowlaną i stoi na skraju fizycznej zagłady.

Koszt ratowania tych bezcennych często zabytków jest ogromny – stąd też Fundacja nie ustaje w wysiłkach

zmierzających do gromadzenia funduszy na odnowienie lub zabezpieczenie kolejnych obiektów. W ciągu 10 lat istnienia Fundacji udało nam się zrealizować wiele projektów, co było możliwe zarówno dzięki hojności licznych prywatnych ofiarodawców i Ziomkostw (organizacji zrzeszających Żydów wywodzących się z konkretnych miejscowości i ich potomków), jak również dzięki wsparciu polskich i zagranicznych grantodawców, m.in. Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, dawnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, a obecnie Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji, a także Norweskiego Mechanizmu Finansowego, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Taube Foundation for Jewish Life and Culture czy Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe.

Do najbardziej spektakularnych sukcesów Fundacji bez wątpienia zaliczyć należy rewitalizację renesansowej synagogi na Starym Mieście w Zamościu, remont barokowej synagogi w Kraśniku oraz liczne projekty uporządkowania i ogrodzenia cmentarzy. W poniższym tekście omówione zostały wybrane, najważniejsze lub najbardziej efektowne realizacje z lat 2004–2012 (w latach 2002–2003 aktywność Fundacji koncentrowała się przede wszystkim na działaniach związanych bezpośrednio z obsługą procesu restytucji). Prezentowany w niniejszej publikacji materiał ukazuje jednak zaledwie część zrealizowanych działań – aby szczegółowo zapoznać się z całokształtem osiągnięć Fundacji, najlepiej jest odwiedzić naszą stronę internetową www.fodz.pl, gdzie na bieżąco umieszczane są szczegółowe informacje o wszystkich naszych projektach.

Poland and abroad, and a professionally-run fund-raising effort – made an important contribution to the improvement of the condition of many priceless monuments of Jewish culture in Poland.

The Foundation acts in those parts of the country where local Jewish communities no longer exist, far from the seats of the Jewish Religious Communities which now exist in Poland's major cities. This defines the nature of our work to a large extent – the Foundation restores and cares for synagogues and cemeteries in towns where since the end of the war, not a single person is conscious of their Jewish roots. For this very reason, the Foundation attaches great importance to education – striving to make the inhabitants of specific towns aware of both their multicultural heritage and the importance of the often unparalleled monuments of Jewish culture which can be found there. The Foundation's area of activity covers over 60% of Poland's territory.

The Foundation's main task – the protection of cemeteries and architectural monuments bearing witness to the centuries of Jewish presence in Poland – is an enormous financial challenge. The condition of most Jewish burial grounds and buildings, which belonged to Jewish communities before the war and have survived, is quite simply disastrous – many of the overgrown and unenclosed cemeteries do not have a single tombstone left standing, while many synagogues and houses of prayer are on the brink of disintegration and collapse.

The cost of saving these often priceless monuments is enormous – hence the Foundation cannot tire in its efforts to raise funds in order to renovate or prevent the further degradation of buildings. Since its creation ten years ago, the Foundation has successfully completed dozens of projects. This

has been possible due to the generosity of many private donors and Landmanshafts (organisations of Jews originating from a given region and their descendants) as well as the support of many Polish and foreign benefactors, including the Ministry of Culture and National Heritage, the Ministry of Foreign Affairs, the former Ministry of Internal Affairs and Administration (currently the Ministry of Administration and Digitisation), the Norwegian Financial Mechanism, the EEA Financial Mechanism, Taube Foundation for Jewish Life and Culture and the Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe.

The Foundation's most spectacular successes include the revitalisation of the Renaissance synagogue in the Old Town of Zamość, the renovation of the Baroque synagogue in Kraśnik, as well as the cleaning and enclosure of countless cemeteries. The most important of these efforts, carried out between 2004 and 2012, are described in this document (between 2002–2003, the Foundation's activities mainly focused on restitution procedures). The material presented in this volume shows only a small part of the work we have carried out. In order to gain a broader sense of the Foundation's activities, please visit our website: www.fodz.pl, where up-to-date information on all of our projects can be found.

1. SYNAGOGUE REVITALISATION

Synagogue revitalisation projects are one of the Foundation's most important activities. Many of these buildings have a unique historical and artistic value but, due to post-war neglect, were often in a tragic state when they were reclaimed by the Foundation. Our aim is not only to prevent collapse, but also to give these buildings a function that will ensure their continued

RYMANÓW 2005
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

1. REWITALIZACJA SYNAGOG

Do najważniejszych działań Fundacji należą projekty rewitalizacji synagog. Wiele z nich to obiekty o wyjątkowej wartości historycznej i artystycznej, które z powodu powojennych zaniedbań w momencie przejęcia ich przez Fundację znajdowały się w tragicznym stanie. Celem Fundacji jest nie tylko uratowanie ich przed katastrofą budowlaną, ale także nadanie im

funkcji, dzięki którym będą stale użytkowane i otoczone opieką. Do 2012 r. Fundacja zainicjowała cztery projekty rewitalizacji: w Zamościu (odremontowana synagoga została otwarta w 2011 r.) oraz w Rymanowie, Kraśniku i Przysusze.

Rewitalizacja synagogi w Rymanowie

Pierwszy projekt rewitalizacji zrealizowany przez Fundację dotyczył słynnej

RYMANÓW 2012
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

use and maintenance. By 2012, the Foundation had initiated four revitalisation projects: in Zamość (the restored synagogue opened its doors in 2011), Rymanów, Kraśnik and Przysucha.

Revitalisation of the Rymanów synagogue

The Foundation's first revitalisation project was the Rymanów synagogue (Podkarpackie), built at the end of the 16th or

at the beginning of the 17th century. During the 18th and 19th centuries, Rymanów was one of the foremost centres of the Chassidic movement in Subcarpathia – it was home to the famous tzadik Menachem Mendel (1745–1815), the founder of the Rymanów tzadik dynasty and the author of various works, including *Menachem Tzion* (a collection of Shabat and holiday sermons), *Divrei Menachem* (a collection of the tzadik's advice on daily conduct, edited

niegdyś synagogi w Rymanowie (woj. podkarpackie), wzniesionej w końcu XVI lub na początku XVII w. Na przełomie XVIII i XIX w. Rymanów był jednym z najważniejszych ośrodków ruchu chasydzkiego na Podkarpaciu – to właśnie tam działał słynny cadyk Menachem Mendel (1745–1815), założyciel dynastii cadyków rymanowskich i autor takich dzieł, jak *Menachem Cijon* (zbiór kazań na szabat i święta), *Diwre Menachem* (zbiór rad cadyka, opracowany przez jego ucznia, Ezechiela Paneta z Karlsbergu), *Torat Menachem* (zbiór wskazówek dotyczących postępowania w życiu codziennym) czy *Ateret Menachem* (zbiór praktycznych rad i interpretacji Prawa).

Rymanowska synagoga przetrwała II wojnę światową w stosunkowo dobrym stanie – jej wnętrze co prawda zostało okradzione i zdewastowane, ale budynek ocalał. W czasie działań wojennych w 1944 r. gmach uległ tylko niewielkim uszkodzeniom, po wojnie jednak z dachu synagogi zdjęto blachę, co zapoczątkowało okres postępującej degradacji opuszczonej budowli. W 1957 r. podjęto decyzję o wyburzeniu synagogi i rozpoczęto rozbiórkę murów sali głównej – na szczęście prace zostały wstrzymane jeszcze w tym samym roku. Mury synagogi na blisko pół wieku pozostawiono własnemu losowi.

W momencie przekazania Fundacji w 2005 r. dawna bożnica była ruiną – na murach pozbawionej dachu budowli rosły drzewa, a jej wnętrze porastały krzewy. Popękane ściany groziły zawaleniem, a stan cudem zachowanych polichromii, narażonych na działanie zjawisk atmosferycznych, pogarszał się z roku na rok. Aby ratować zagrożony zabytek, Fundacja nawiązała kontakt z chasydzką organizacją zrzeszającą kontynuatorów myśli

Menachema Mendla – Congregation Menachem Zion z Nowego Jorku.

Już w 2005 r. Congregation Menachem Zion rozpoczęła prace remontowe: do maja tegoż roku zakończono odbudowę górnej partii murów oraz zrekonstruowano dach, wstawiono także nowe okna i drzwi. Obecnie trwają prace renowacyjne we wnętrzu budynku. Środki na remont synagogi zgromadzone zostały głównie dzięki działalności rabina Avrahama Reicha.

Dziś rymanowska synagoga znów pełni funkcje sakralne, a jej gospodarzami są chasydzi zrzeszeni w Congregation Menachem Zion. W synagodze regularnie odbywają się spotkania i modlitwy, a chasydzi ze Stanów Zjednoczonych i Izraela, którzy przyjeżdżają do Rymanowa na rocznicę śmierci cadyków (jorcajty), mogą modlić się w tej samej synagodze, co ich przodkowie. W ciągu ostatnich lat Rymanów ponownie stał się ośrodkiem życia żydowskiego, i choć nie da się przywrócić jego przedwojennego charakteru, to jednak odbudowa synagogi, a także częste wizyty chasydów sprawiają, że miasteczko to na nowo zaistniało w świadomości społeczności żydowskiej z całego świata.

Rewitalizacja synagogi w Zamościu

Renesansowa synagoga w Zamościu (woj. lubelskie) jest jednym z najwspanialszych zabytków kultury żydowskiej w Polsce. Znajduje się na terenie zamojskiego Starego Miasta, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO.

Zamojska synagoga została wzniesiona na początku XVII w., prawdopodobnie w latach 1610–1618 lub 1620. Pierwotnie bożnica była budowlą jednoprzestrzenną, później, zapewne w latach 30. XVII w., do

by his disciple Ezechiel Panet of Karlsberg), *Torat Menachem* (a collection of advice on daily conduct) or *Ateret Menachem* (a collection of practical advice and interpretations of the Law).

The Rymanów synagogue survived World War II in relatively good condition – even though its interior had been looted and vandalised, the building itself was left standing. During fighting in 1944, the edifice suffered only minor damage. But after the war, the tin roofing was removed, exposing the abandoned building to gradual deterioration. In 1957, a decision was taken to demolish the synagogue and the dismantling of the main chamber walls begun. Luckily, the work was halted that same year. For over half a century, the walls of the synagogue were left to fend for themselves.

Upon its transfer to the Foundation in 2005, the old synagogue was a ruin – trees grew out of the roofless walls and bushes ran riot throughout its interior. The cracked walls were in danger of collapse and the condition of the miraculously-preserved murals, exposed to rain and freezing temperatures, worsened from year to year. To save the endangered monument, the Foundation contacted a Chassidic organisation which continued Menachem Mendel's work – the Congregation Menachem Zion in New York.

The Congregation Menachem Zion immediately launched renovation work: by May 2005, the top sections of the walls had been rebuilt and the roof raised. New doors and windows were also installed. Renovation works on the interior of the building are currently under way. Funding for the synagogue's restoration was obtained largely thanks to the activity of Rabbi Avraham Reich.

Today, the Rymanów synagogue has resumed its religious functions and is run

by Chassidim from the Congregation Menachem Zion. Meetings and prayers are held regularly, Chassidim from the United States and Israel can visit Rymanów for the anniversaries of tzadikim deaths (yahrzeit) and pray in the same synagogue as their forefathers. Over the last few years, Rymanów has again become a centre of Jewish life, and although its pre-war character cannot be brought back, the rebuilding of the synagogue and frequent visits by Chassidim have re-established the town in the minds of Jews around the world.

Revitalisation of the synagogue in Zamość

The Renaissance synagogue in Zamość (Lubelskie) is one of the most spectacular monuments of Jewish culture in Poland. It is located in the Zamość Old Town, and included on the UNESCO list of World Cultural Heritage Sites.

The Zamość synagogue was raised at the beginning of the 17th century, most likely either between 1610–1618 or in 1620. The building was initially a single-space structure, with annexes for women added to the main edifice probably sometime in the 1630s. The building is topped by an attic concealing a recessed roof. The vaulting is adorned with masterfully-crafted stucco decorations. The eastern wall of the main chamber contains the aron ha-kodesh – a richly decorated ark for Torah scrolls.

After the outbreak of World War II, the interior of the synagogue was looted by the Germans. The southern annex for women was destroyed, while the northern one suffered extensive damage. In 1941, the Germans converted the synagogue into a stable and later a carpentry workshop.

After the war, the synagogue was renovated. However, its function as a house

głównego gmachu dobudowano aneksy dla kobiet, tzw. babiniec. Budynek zwieńczony jest attyką, za którą kryje się tzw. dach pograżony. Sklepienia zdobią wysokiej klasy dekoracje sztukatorskie. We wschodniej ścianie sali głównej znajduje się aron ha-kodesz – bogato zdobiona wnęka przeznaczona na zwoje Tory.

Po wybuchu II wojny światowej nasi zrabowali wnętrze synagogi. Południowy babiniec został rozebrany, północny uległ poważnym uszkodzeniom. W 1941 r. Niemcy umieścili w synagodze stajnię, a później warsztaty stolarskie.

Po wojnie zamojska synagoga została odremontowana, nie odzyskała już jednak funkcji domu modlitwy. W latach 1951–1954 był tam magazyn, a od 1959 do 2005 r. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna. Po wojnie w synagodze przeprowadzono prace, których celem było przywrócenie budynkowi wyglądu sprzed XVIII-wiecznej przebudowy. W latach 1948–1950 odbudowano babiniec południowy (jako jednokondygnacyjny) oraz zlikwidowano piętro nad babiniec północnym, a w latach 1967–1972 zrekonstruowano attykę. Niestety, od lat 70. XX w. w synagodze nie przeprowadzono już żadnych znaczących prac remontowych.

Kiedy w 2005 r. gmach przeszedł na własność Fundacji, jego stan techniczny był bardzo zły. Przez nieszczelne dachy na sklepienia synagogi lała się woda, we wnętrzach rozwijał się grzyb, grzebień attyk groziły zawałeniami, a zewnętrzne tynki odchodziły od ścian. Fundacja szybko przeprowadziła najważniejsze prace zabezpieczające (m.in. dzięki środkom przekazanych przez World Monuments Fund) oraz opracowała kompleksowy projekt rewitalizacji budynku. W 2008 r. uzyskała on wsparcie ze środków Mechanizmu

Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

W ramach projektu „Rewitalizacja renesansowej synagogi w Zamościu na potrzeby Szlaku Chasydzkiego oraz lokalnej społeczności” w latach 2009–2010 Fundacja przeprowadziła w synagodze kompleksowy remont konserwatorski. Obejmował on przede wszystkim: wzmocnienie fundamentów i wykonanie ich pionowej i poziomej izolacji, wzmocnienie ścian, podpiwniczenie części synagogi, wykonanie nowej konstrukcji i pokrycia dachów, przeprowadzenie konserwacji sztukaterii i polichromii we wnętrzu synagogi, wykonanie nowych tynków zewnętrznych oraz zagospodarowanie otoczenia.

Dzięki przeprowadzonym przez Fundację pracom monumentalny gmach odzyskał dawny imponujący wygląd i został zabezpieczony na kolejne dziesięciolecia. Zrewitalizowana zamojska synagoga stała się jednym z najciekawszych punktów na mapie dziedzictwa żydowskiego w Polsce.

5 kwietnia 2011 r. odrestaurowana synagoga w Zamościu została otwarta dla publiczności. Uroczystość otwarcia obiektu była honorowym patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego.

W odrestaurowanym budynku uruchomione zostało Centrum „Synagoga” Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego – nowoczesny ośrodek kultury, który służy zarówno odwiedzającym Zamość Żydom, jak i mieszkańcom miasta. W gmachu działa Multimediale Muzeum Historii Żydów Zamościa i Okolic. Atrakcją Centrum jest bogata oferta imprez oraz wystaw czasowych, organizowanych zarówno we współpracy z lokalnymi partnerami (szczególnie Biurem Wystaw Artystycznych – Galerią Zamojską oraz

of prayer was not restored. Between 1951–1954, it served as a warehouse, and from 1959 until 2005 as a library. After the war, repairs were carried out on the synagogue in order to restore it back to its original form from before the 17th century. Between 1948–1950, the southern women’s annex was rebuilt (with one floor) and an additional floor was removed over the northern annex. The attic was rebuilt between 1967–1972. Unfortunately, no further extensive renovation work was carried out at the synagogue since the 1970s.

The building was transferred to the Foundation in 2005 in a very deteriorated technical condition. The vaulting was flooded by water pouring in through a leaking roof, the interiors were attacked by mould, the attic embellishments were on the point of collapse, and the exterior plastering was peeling off the walls. The Foundation quickly carried out the necessary protective work (also thanks to funding awarded by the World Monuments Fund) and devised a complex revitalisation scheme. In 2008, the project received support from the EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism.

Between 2009–2010, as part of the “Revitalisation of the Renaissance Synagogue in Zamość for the Needs of the Chassidic Route and the Local Community” project, the Foundation carried out extensive renovation and conservation work at the site. This included: the reinforcement of the foundations and their vertical and horizontal insulation, the reinforcement of the walls, the construction of a basement under a part of the synagogue, the construction of a new roof and roofing, the conservation of the internal stucco-work and murals, re-plastering the exterior walls and arranging the surrounding area.

Thanks to the renovations carried out by the Foundation, the monumental edifice was restored to its former impressive appearance and protected for the coming decades. The revitalised Zamość synagogue has become one of the most interesting attractions on the Jewish heritage map of Poland.

On April 5 2011, the renovated synagogue was opened to the public. The official ceremony was held under the honorary patronage of the President of the Republic of Poland, Bronisław Komorowski.

The restored building became home to the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage “Synagogue” Centre – a modern cultural centre, serving both Jews visiting Zamość and the inhabitants of the city. A Multimedia Museum of the Jews of Zamość and the Surrounding Area is open to visitors inside the building. The Centre’s attractions include a rich offering of events and temporary exhibitions, organised in cooperation with local partners (especially the Artistic Exhibitions Office – the Zamość Gallery, and the Fine Arts High School in Zamość), as well as other parties, such as the Israeli Embassy. The Foundation’s Lublin partners – the John Paul II Catholic University in Lublin and the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin – are also regularly involved in the Centre’s activities.

Thanks to the “Synagogue” Centre, visitors can get to better know the history of the Jewish community of Zamość, which contributed to the intellectual, religious and cultural life of the region over the centuries. The Zamość synagogue is also a key point on the Chassidic Route – to which a part of the exhibition is devoted (more about the route on p. 45). Publications about select towns

Liceum Plastycznym w Zamościu), jak również innymi podmiotami, takimi jak np. Ambasada Izraela w Polsce. W działalność kulturalną i edukacyjną Centrum angażują się także lubelscy partnerzy Fundacji: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II i Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej.

Dzięki Centrum „Synagoga” zwiedzający mogą bliżej poznać dzieje społeczności żydowskiej, która przez stulecia współtworzyła intelektualne, religijne i kulturowe oblicze regionu. Zamojska synagoga jest także kluczowym punktem Szlaku Chasydzkiego, któremu poświęcony jest osobny dział prezentacji Muzeum (więcej o Szlaku na s. 45). W Centrum dostępne są także publikacje dotyczące wybranych miejscowości Szlaku. Gmach pełni również funkcje religijne, służąc za miejsce modlitwy odwiedzającym Zamość grupom żydowskim.

13 maja 2011 r. projekt rewitalizacji synagogi w Zamościu otrzymał „Laur Konserwatorski 2011” – nagrodę przyznaną corocznie przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie za wyróżniające się realizacje konserwatorskie. Projekt rewitalizacji uzyskał również nominację do nagrody głównej w kategorii „Zabytek” w jubileuszowej, V edycji konkursu „Polska Pięknieje – 7 Cudów Funduszy Europejskich”, organizowanym przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.

Od momentu otwarcia Centrum „Synagoga” w kwietniu 2011 r. do końca sierpnia 2012 r. odbyły się tam 54 imprezy o charakterze kulturalnym lub edukacyjnym, w których łącznie udział wzięło ponad 20 000 osób.

Szczegółowe informacje na temat działalności kulturalnej i edukacyjnej Centrum „Synagoga” w Zamościu można znaleźć na stronie Centrum: www.zamosc.fodz.pl.

ZAMOŚĆ 2006
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ 2012
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

on the Chassidic Route are available at the Centre. The building also serves as a place of prayer for Jewish groups visiting Zamość.

On May 13 2011, the Zamość synagogue revitalisation project received the “Conservation Laurel 2011” – a special prize awarded annually by the Lublin Monument Conservation Authority for outstanding conservation projects. The project was also nominated for the main prize in the 5th jubilee edition of the “Poland Grows Beautiful – Seven Wonders of European Funds” competition in the “Monument” category.

From the opening of the “Synagogue” Centre in April 2011 until the end of August 2012, 54 cultural and educational events were held there with a total of 20 000 participants.

Detailed information about the cultural and educational activities taking place at the “Synagogue” Centre can be found on the website: www.zamosc.fodz.pl.

The project “Revitalisation of the Renaissance synagogue in Zamość for the needs of the Chassidic Route and the local community” was supported by a grant from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism.

Revitalisation of the synagogue complex in Kraśnik

Following the completion of the work in Zamość, the biggest challenge the Foundation faces in the Lubelskie province is the revitalisation of the synagogue complex in Kraśnik. The architectural complex is composed of two synagogues: the Baroque Great Synagogue from the 17th century, containing fragments of

KRAŚNIK 2009
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

Projekt „Rewitalizacja renesansowej synagogi w Zamościu na potrzeby Szlaku Chasydzkiego oraz lokalnej społeczności” uzyskał wsparcie udzielone przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

Rewitalizacja zespołu synagogałnego w Kraśniku

Po zakończeniu prac w Zamościu największym wyzwaniem, jakie stoi przed Fundacją na Lubelszczyźnie, jest rewitalizacja zespołu synagogałnego w Kraśniku.

Składa się on z dwóch budowli: barokowej Wielkiej Synagogi, wzniesionej w XVII w., w której wnętrzu zachowały się fragmenty cennych polichromii, oraz drugiej, mniejszej i skromniejszej bożnicy, zbudowanej w I. połowie XIX w.

Obie kraśnickie synagogi, choć poważnie zdewastowane przez nazistów, szczęśliwie przetrwały wojnę. Po jej zakończeniu zostały przejęte przez Skarb Państwa i przez lata wykorzystywane były jako obiekty przemysłowe, co powodowało ich degradację. W latach 80. XX w. w synagogach rozpoczęto prace budowlane, których celem była adaptacja budynków na

KRAŚNIK 2011
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

important murals, and a second, more modest house of worship built at the beginning of the 19th century.

Although sacked by the Germans, both Kraśnik synagogues survived the war. They were subsequently seized by the state and used as industrial buildings for many years, which led to their further degradation. In the 1980s, the decision was taken to turn the synagogues into a conference centre and construction work was started on the site. New ferro-concrete ceilings and stairwells were installed (destroying the original interior divisions), some of the original walls

were knocked down and basements and an underground passage connecting the two buildings were built. The work was interrupted before its completion and the synagogues were left empty for the next twenty years.

When the Foundation came into ownership of the Kraśnik synagogues in 2005, both buildings were in a terrible technical condition. Due to a lack of insulation, the basements built in the 1980s were full of stagnant water, causing permanent water damage to the walls, which led to their weakening. The stone and brick walls had lost most of the plastering and were

potrzeby planowanego tam ośrodka konferencyjnego. W obu synagogach wybudowano wówczas nowe, żelbetowe stropy i klatki schodowe, niszcząc oryginalne podziały wnętrza, a także rozebrano część oryginalnych ścian oraz wykonano piwnice i przejście podziemne łączące oba budynki. Prace przerwano, nie doprowadzając ich do końca, a synagogi pozostawiono puste na kolejnych 20 lat.

Kiedy w 2005 r. Fundacja stała się właścicielem kraśnickich synagog, oba budynki znajdowały się w katastrofalnym stanie technicznym. Brak izolacji spowodował, że w wykonanych w latach 80. XX w. piwnicach stała woda, powodując stałe zawilgocenie murów i prowadząc do ich osłabienia. Pozbawione większości tynków ceglano-kamiennie ściany ulegały szybkiej erozji, a po kilku silnych wichurach z dachów synagog zaczęły się odrywać płyty blachy.

Fundacja od razu przeprowadziła najistotniejsze prace zabezpieczające, a także rozpoczęła starania o zebranie funduszy na całkowity remont obiektu. W latach 2005–2007 została również opracowana koncepcja rewitalizacji zespołu na potrzeby centrum kulturalnego dla młodzieży i turystów podróżujących Szlakiem Chasydzkim. W przygotowanie projektu rewitalizacji zaangażowani byli nasi partnerzy: Urząd Miasta Kraśnik, Miejska Biblioteka Publiczna, Centrum Kultury i Promocji, Fundacja „Za Bramą” oraz Centrum Wolontariatu.

W 2010 r., dzięki wsparciu Mechanizmów Finansowych, Fundacja przeprowadziła w zespole synagogalnym w Kraśniku pierwszy etap prac remontowych, których celem było zatrzymanie postępującej degradacji obu gmachów i zabezpieczenie ich na kolejne dekady. W budynkach

przeprowadzono następujące prace: podbicie fundamentów, izolację poziomą i pionową fundamentów, wykonanie żelbetonowego wieńca wokół budynków dla wzmocnienia ścian, rozbiórkę posadzek, schodów i stropów wykonanych wadliwie w latach 80. XX w., budowę nowych stropów i klatek schodowych, remont więźb dachowych i wykonanie nowych pokryć dachowych, nałożenie nowych tynków zewnętrznych i malowanie elewacji, a także wykonanie antywłamaniowej stolarki okiennej w budynku Wielkiej Synagogi. Na najbliższe lata zaplanowane są prace konserwatorskie we wnętrzach obu budowli.

Dziś, po zakończeniu przez Fundację najważniejszej fazy remontu, majestatyczne bryły kraśnickich synagog na nowo stały się świadectwem roli, jaką społeczność żydowska przez stulecia odgrywała w dziejach miasta.

Działanie „Restauracja zespołu synagogalnego w Kraśniku – etap I (prace zabezpieczające przed dalszą degradacją)” zrealizowane zostało w ramach projektu „Rewitalizacja renesansowej synagogi w Zamościu na potrzeby Szlaku Chasydzkiego oraz lokalnej społeczności”, który uzyskał wsparcie udzielone przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

Rewitalizacja synagogi w Przysusze

Fundacja prowadzi również działania zmierzające do rewitalizacji XVIII-wiecznej synagogi w Przysusze (woj. mazowieckie). Chcemy odrestaurować tę wspinałą budowlę i stworzyć w niej centrum kulturalne, które będzie służyć zarówno

quickly becoming eroded, while a series of wind-storms had torn off parts of the metal roofing.

The Foundation immediately carried out the most essential protective work and attempted to raise funds for a complete restoration of the building. In 2005–2007, a concept for the revitalisation of the complex as a cultural centre for youth and tourists travelling along the Chassidic Route was developed. This was done in cooperation with our partners: the Kraśnik Municipal Office, the Municipal Public Library, the Centre for Culture and Promotion, the Za Bramą (Beyond the Gate) Foundation and the Volunteer Centre.

In 2010, thanks to funding from the Financial Mechanisms, the Foundation carried out the first stage of renovation work aimed at halting the advancing decay of the buildings and securing them for the next decades. The following work was carried out: reinforcement of the foundations, vertical and horizontal insulation of the foundations, construction of a ferro-concrete band around the buildings to reinforce the walls, dismantling of the floors, stairs and ceilings built incorrectly in the 1980s, construction of new ceilings and stairwells, renovation of the rafters and replacement of the roofing, new external plastering and paint as well as the installation of anti-break-in windows at the Great Synagogue. Interior conservation work has been planned for the next few years.

Today, following the completion of the most important renovation phase, the majestic Kraśnik synagogues once again bear witness to the role played by the Jewish community in the town's history over the centuries.

The activity “Restoration of the synagogue complex in Kraśnik – phase I (protective works from further decay)” was implemented within the framework of the project “Revitalisation of the Renaissance synagogue in Zamość for the needs of the Chassidic Route and the local community” supported by a grant from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism.

Revitalisation of the synagogue in Przysucha

The Foundation is also engaged in efforts to revitalise the 18th-century synagogue in Przysucha (Mazowieckie). Our aim is to revitalise this magnificent building and create a cultural centre serving both Jewish groups visiting the town and the local community.

The synagogue in Przysucha was built between 1774–1777. The massive limestone edifice, occupying an area of 650 square metres, still towers over the small town. The original vaulting, supported by a four-pillared bimah (podium from which the Torah is read), rises above the main chamber. The aron ha-kodesh (ark in which the Torah scrolls are kept), surrounded by a decorative frame, was also preserved. Fragments of murals and stuccowork remain on the walls.

Jews came to Przysucha shortly after its establishment in 1713. At the end of the 17th century, the town became an important Chassidic centre and gained renown for its tzadikim. The most important of these were: Abraham of Przysucha (d. 1806), Jacob Yitzhak ben Asher (1766–1813), known as the *Holy Jew of Przysucha* and recognized as the first propagator of Chassidism in central Poland,

żydowskim grupom odwiedzającym miasto, jak i lokalnej społeczności.

Synagoga w Przysusze została zbudowana w latach 1774–1777. Jej potężny, wzniesiony z wapienia gmach o powierzchni 650 m² do dziś góruje nad niewielką miejscowością. Sala główna synagogi przekryta jest oryginalnym sklepieniem, które wspiera czterofilarowa, architektoniczna bima (podium, na którym czyta się Torę). Zachował się też aron ha-kodesz (nisza, w której przechowywane są zwoje Tory), ujęty w dekoracyjne obramienie. Na ścianach przetrwały fragmenty polichromii i dekoracji sztukatorskich.

Żydzi przybyli do Przysuchy wkrótce po lokacji miasta w 1713 r. Pod koniec XVIII w. miasto stało się ważnym ośrodkiem chasydyzmu i zyskało sławę dzięki mieszkającym w nim cadykom. Najważniejsi z nich to: Abraham z Przysuchy (zm. 1806), Jakub Izaak ben Aszer (1766–1813), zwany Świętym Żydem z Przysuchy i uznawany za pierwszego propagatora chasydyzmu w centralnej Polsce oraz jego uczeń, Simcha Bunem (1784–1827). Ich ohele, wzniesione w latach 80. XX w. na miejscu wcześniejszych, zniszczonych, są wciąż regularnie odwiedzane przez chasydów z całego świata.

Budynek synagogi przetrwał wojnę i stał opuszczony od jej zakończenia. Pomimo prac remontowych przeprowadzonych w latach 60. i 70. XX w., stan budynku jest dzisiaj bardzo zły, przede wszystkim z tego powodu, że nigdy nie został poddany kompleksowej konserwacji, a na dodatek przez kilka dekad nie był użytkowany. Największe zagrożenie dla gmachu stanowi wilgoć – zarówno ta spowodowana brakiem izolacji fundamentów, jak i fatalnym stanem dachu. Na przesiąkniętych wodą murach budowli

widoczne są głębokie spękania. Sklepienie synagogi do niedawna groziło zawaleniem, gdyż podtrzymująca je bima, na skutek wieloletnich zaniedbań, uległa osłabieniu. Wspierająca ją metalowa konstrukcja, zbudowana w czasie prac konserwatorskich, zapadła się pod własnym ciężarem i przestała pełnić swoją funkcję.

Fundacja została właścicielem budynku w 2007 r. W 2008 r. przeprowadziliśmy niezbędne prace zabezpieczające, a do grudnia 2009 zakończyliśmy prace nad przygotowaniem dokumentacji budowlanej i konserwatorskiej obiektu. W 2012 r. otrzymaliśmy wsparcie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które pozwoliło nam na przeprowadzenie najpilniejszych prac remontowych: wzmocnienie konstrukcji budynku poprzez wykonanie łąwy fundamentowej w ścianie południowej i wschodniej, wykonanie fundamentowania konstrukcji wsporczej bimy oraz wykonanie izolacji pionowych ścian fundamentowych w celu ograniczenia zawilgocecia murów.

W kolejnych latach planujemy wykonać remont dachu oraz stopniowo odremontować cały budynek. Mamy nadzieję, że już wkrótce odwiedzające Przysuchę grupy żydowskie, które dziś przybywają tam przede wszystkim po to, żeby odwiedzić miejscowy cmentarz, będą mogły zwiedzać również odnowiony gmach jednej z największych zachowanych synagog w Polsce.

Zadanie „Przysucha, synagoga (XVIII w.): wzmocnienie fundamentów i konstrukcji wsporczej bimy oraz wykonanie izolacji pionowych” uzyskało wsparcie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe”, priorytet 1. „Ochrona zabytków”.

PRZYSUCHA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

as well as his disciple Simcha Bunem (1784–1827). Their ohalim, built in the 1980s, are still regularly visited by Chassidim from around the world.

The synagogue building survived the war but has stood empty since. In spite of repairs carried out in the 1960s and 70s, its condition is dire due to the fact that it never underwent thorough conservation work and has stood abandoned and unused for several decades. The greatest danger to the building is moisture – caused both by a lack of insulated foundations as well as by the poor state of the roof. Deep fissures are visible on the walls, soaked through with water. Until recently, the vaulting was in danger of collapse since, as a result of years of neglect, the bimah supporting them had

weakened. The metal construction reinforcing it, put up during conservation works, sank into the ground and ceased to serve its function.

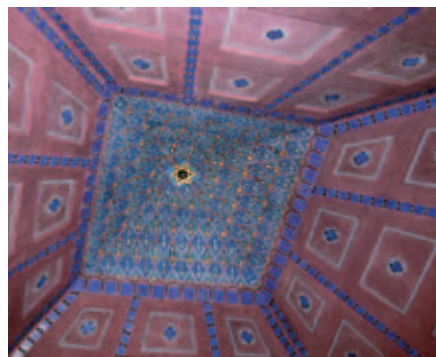
The Foundation became the owner of the building in 2007. In 2008, we carried out indispensable protective repairs, and by December 2009 we had completed the building and conservation documentation. In 2012, we received support from the Minister of Culture and National Heritage, which has permitted us to carry out the most urgent repairs: reinforcing the foundations under the southern and eastern wall in order to strengthen the structure, building foundations below the metal structure supporting the bimah, and isolating the foundation walls in order to limit humidity.

Remonty i rewitalizacje zabytkowych budowli są ogromnym wyzwaniem organizacyjnym i finansowym. Z tego względu Fundacja zawsze chętnie nawiązuje współpracę z lokalnymi podmiotami, które są zainteresowane objęciem opieką konkretnych obiektów i potrafią zdobyć środki konieczne do ich rewitalizacji. Za szczególnie udaną uważamy współpracę realizowaną w Olsztynie, Sejnach i w Słupsku – w tych miejscowościach odzyskane przez Fundację budynki zostały wydzierżawione lokalnym partnerom, którzy prowadzą w nich działania kulturalne i edukacyjne lub wykonują prace remontowe.

Do najważniejszych tego typu projektów należy rewitalizacja dawnego domu przedpogrzebowego Bet Tahara w Olsztynie (woj. warmińsko-mazurskie), wzniesionego w latach 1911–1913. Budynek ten został zaprojektowany przez Ericha Mendelsohna, jednego z najwybitniejszych architektów XX w. W 2005 r. Fundacja wydzierżawiła go Fundacji „Borussia”, która rozpoczęła projekt jego rewitalizacji i utworzenia w nim Centrum Dialogu Międzykulturowego „DOM MENDELSONA”. Już w 2006 r. w Bet Tahara przeprowadzono pierwsze prace konserwatorskie, w czasie których m.in. odsłonięto wspaniałe malowidła i mozaiki w kopule głównej sali budynku. Zrewitalizowany „DOM MENDELSONA” ma zostać otwarty w 2013 r., a więc w setną rocznicę powstania. Środki na rewitalizację obiektu przekazane zostały m.in. przez Gminę Olsztyn, niemiecką Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” oraz przez Unię Europejską w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Warmia i Mazury.

SEJNY
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

OLSZTYN
DOM PRZEDPOGRZEBOWY / THE PRE-BURIAL HOUSE

SŁUPSK
DOM PRZEDPOGRZEBOWY / THE PRE-BURIAL HOUSE

In the coming years, we plan to repair the roof and gradually renovate the whole building. We hope that the Jewish groups who now visit Przysucha for its Jewish cemetery will soon also be able to visit the renovated building of one of Poland's largest surviving synagogues.

The task “Przysucha, synagogue (18th c.): reinforcing foundations and bimah supporting structure and vertical isolation” was supported by a grant from the Minister of Culture and National Heritage as part of the programme “Cultural Heritage”, priority 1. “Monument Protection”.

The renovation and revitalisation of historical monuments is an enormous administrative and financial challenge, which is why the Foundation gladly cooperates with local bodies interested in caring for a specific property and capable of obtaining the funding to revitalise it. Our cooperation in the towns Olsztyn, Sejny and Słupsk can be considered particularly successful. In these towns, the buildings reclaimed by the Foundation have been leased out to local partners who use them for cultural and educational activities or are carrying out renovations.

One of the most important projects of this kind is the revitalisation of a former pre-burial house – the Bet Tahara in Olsztyn (Warmińsko-Mazurskie), built between 1911–1913. The house was designed by Erich Mendelsohn, one of the 20th century's most prominent architects. In 2005, the Foundation leased it out to the Borussia Foundation which launched its revitalisation with the goal of creating the MENDELSON HOUSE Centre of Intercultural Dialogue within the building. Conservation work was carried out at the Bet

Innym obiektem, którym opiekuje się partner Fundacji, jest imponująca, XIX-wieczna synagoga w Sejnach (woj. podlaskie). W 2007 r. gmach ten został wydzierżawiony przez Fundację Ośrodkowi „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów”, a w 2010 r. – Miejskiej Bibliotece Publicznej w Sejnach. W budynku stale odbywają się imprezy kulturalne i edukacyjne. Z kolei w 2011 r. Fundacja wydzierżawiła dawny dom przedpogrzebowy w Słupsku Stowarzyszeniu „DOM NA ROZSTAJU Kultur i Religii”, które prowadzi tam działalność społeczno-kulturalną.

Własnością Fundacji jest także słynna, barokowa synagoga w Łańcutie (woj. podkarpackie), wzniesiona do 1761 r. Jest ona jednym z najznakomitszych i najlepiej zachowanych zabytków architektury synagogałnej w Europie – w jej wnętrzu podziwiać można wspaniałe sztukaterie i polichromie, które wymownie świadczą o bogactwie i znaczeniu miejscowej społeczności żydowskiej. Do Fundacji należy również XVII-wieczna synagoga w Orli (woj. podlaskie).

2. OPIEKA NAD CMENTARZAMI – PREZENTACJA WYBRANYCH PROJEKTÓW

Opieka nad cmentarzami żydowskimi, których jest w Polsce około 1200, należy to bezwzględnych priorytetów Fundacji. Ogromna waga, jaką społeczność żydowska przywiązuje do tego zadania, ma dwójakie przyczyny – religijne i historyczne.

W judaizmie miejsce spoczynku zmarłych musi pozostać nienaruszone aż do nadejścia Mesjasza. Wszelkie prace na cmentarzu żydowskim muszą być prowadzone tak, by w żaden sposób nie naruszyć

KOLNO
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

mogł. Niezwykle ważne jest ogrodzenie cmentarza – szczególnie w Polsce, gdzie na terenie nekropolii nie zachowały się często żadne nagrobki ani inne ślady mogące świadczyć o tym, że dany teren jest miejscem spoczynku. Dziś ogrodzenie ma nie tylko chronić przed intruzami – ma także uwidocznić granice cmentarza i tym samym przypomnieć mieszkańcom i przyjeźdźcom, że obszar, który często uważali wcześniej za fragment parku, łąki albo po prostu pola, jest de facto miejscem pochówku. Historyczne znaczenie cmentarzy żydowskich w oczywisty sposób wynika z faktu, że spoczywają tam przedstawiciele społeczności, która już dzisiaj nie istnieje – została bowiem bezpowrotnie unicestwiona w czasie Zagłady.

Tahara as early as 2006, revealing extraordinary murals and mosaics in the cupola over the main room. The revitalised MENDELSON HOUSE is due to open in 2013, on the 100th anniversary of its construction. Funds for the revitalisation of the building were granted by the Municipality of Olsztyn, the German Remembrance, Responsibility and Future (EVZ) Foundation and the European Union as part of the Warmia and Mazury Regional Operational Programme.

Another property maintained by a partner of the Foundation is the magnificent 19th-century synagogue in Sejny (Podlaskie). In 2007, the edifice was leased out to the Borderland Foundation's Centre of Arts, Cultures and Nations and in 2010 – to the Municipal Public Library in Sejny.

The synagogue regularly serves as a venue for cultural and educational events. In 2011, the Foundation leased the former pre-burial house in Słupsk to the House at the Crossroads of Cultures and Religions Association which organises social and cultural activities there.

The Foundation is also the owner of the famous Baroque synagogue in Łańcut (Podkarpackie), built in 1761. This is one of the most spectacular and best preserved historical synagogues in Europe, whose interior stuccowork and murals bear witness to the wealth and prominence of the local Jewish community. The Foundation also owns the 17th-century synagogue in Orla (Podlaskie).

2. CARING FOR CEMETERIES – AN OVERVIEW OF SELECTED PROJECTS

Caring for Jewish cemeteries (of which there are about 1200 in Poland) is one of the Foundation's undisputed priorities. There are two reasons for the importance that the Jewish community attaches to this task – a religious and an historical one.

In Judaism, the resting places of the dead must remain undisturbed until the coming of the Messiah. When repairs are carried out in a Jewish cemetery, it is fundamental that the graves are not disturbed. It is particularly important that graveyards be enclosed, especially in Poland, where most cemeteries have no surviving tombstones and bear no trace of the fact that they are burial grounds. Today, fences and walls are not only meant to protect from intruders, but also to make the cemetery boundaries clearly visible, reminding locals and visitors that an area they previously

WYSOKIE MAZOWIECKIE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

IWANISKA
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

MSZCZONÓW
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

W ciągu 10 lat istnienia Fundacja uporządkowała ponad 100 cmentarzy żydowskich. Wszystkie projekty staramy się realizować z udziałem jak największej liczby lokalnych partnerów – władz samorządowych, szkół, ośrodków kultury i organizacji pozarządowych. W organizowanych przez Fundację uroczystościach otwarcia uporządkowanych, ogrodzonych cmentarzy zawsze biorą udział przedstawiciele wszystkich podmiotów, które przyczyniły się do powodzenia projektu, a także uczniowie miejscowych szkół i mieszkańcy – zależy nam bowiem, aby odnowione cmentarze zaistniały w społecznej świadomości jako miejsca spoczynku, zasługujące na szacunek i spokój.

Wszystkie projekty dotyczące cmentarzy realizowane przez Fundację są uzgadniane z Naczelnym Rabinem Polski, rabinem Michaeliem Schudrichem, a we wszystkich kwestiach związanych z opieką nad cmentarzami Fundacja ściśle współpracuje z ZGWŻ.

Fundacja jest również partnerem projektu „Tikkun – Naprawa”, realizowanego przez służby więzienne polską i izraelską. W ramach współpracy Fundacja pomaga zakładom karnym w wyborze cmentarza, który ma zostać porządkowany, a także prowadzi dla osadzonych i funkcjonariuszy warsztaty poświęcone tradycji żydowskiej oraz problemom związanym z antysemityzmem i ksenofobią. Fundacja, we współpracy z Naczelnym Rabinem Polski, troszczy się też o zgodność prac prowadzonych na cmentarzach z religijnym prawem żydowskim.

Jednym z pierwszych cmentarzy uporządkowanych i ogrodzonych przez Fundację był cmentarz na Bachledzkim Wierchu w Zakopanem (woj. małopolskie), uroczyste otwarty w październiku 2004 r. Prace

viewed as a part of a park, meadow or field, is in fact a graveyard. The historical significance of Jewish cemeteries is naturally linked to the fact that they are places of rest for members of a community that no longer exists – because it was irretrievably destroyed during the Holocaust.

During the ten years of its existence, the Foundation has cleaned up over 100 Jewish cemeteries. We try to involve the greatest possible number of local participants – local authorities, schools, cultural centres and non-governmental organisations – in all of these projects. The official openings of cemeteries which the Foundation has cleaned up and enclosed are always attended by representatives of all the bodies that contributed to the project's success, as well as local inhabitants and children from local schools. Our hope is that these restored cemeteries become part of the local social consciousness as places of rest, deserving of respect and quiet.

All projects relating to cemeteries carried out by the Foundation are conducted in consultation with Rabbi Michael Schudrich, the Chief Rabbi of Poland. The Foundation also works closely with the UJRCPC on all matters relating to the care of cemeteries.

The Foundation is also a partner in the “Tikkun – Restoration” project implemented jointly by the Polish and Israeli prison services. Within this project, the Foundation helps prisons select a cemetery to be cleaned up and organises workshops on Jewish traditions, anti-Semitism and xenophobia for inmates and prison officers. Working with the Chief Rabbi of Poland, the Foundation also ensures that all work in cemeteries is carried out in accordance with Jewish religious law.

One of the first cemeteries to be cleaned up and enclosed by the Foundation

przeprowadzono dzięki wsparciu Ronalda Weisera, ambasadora USA na Słowacji, którego rodzice pochodzili z Zakopanego.

W tym samym, 2004 r., dzięki hojności Renaty Singer oraz rabina Josefa Singera (USA), rozpoczęto też budowę ogrodzenia wraz z bramą na cmentarzu żydowskim w Mszczonowie (woj. mazowieckie). Cmentarz ten uległ poważnym zniszczeniom w czasie wojny, na szczęście jednak nie wszystkie nagrobki zostały zrabowane. W odbudowanym niedawno ohele spoczywa Jakub Dawid, założyciel słynnej dynastii cadyków mszczonowskich. Budowę ogrodzenia Fundacja zakończyła w 2005 r.

W 2005 r. Fundacja przeprowadziła również prace na niemal doszczętnie zniszczonym cmentarzu w Kolnie (woj. podlaskie), na którym zachowały się tylko nieliczne, jednak znacznie uszkodzone fragmenty macew. Fundacja uporządkowała i ogrodziła teren nekropolii dzięki wsparciu rabina Szlomo Bessera oraz International Committee for the Preservation of Jewish Memorial Sites. Uroczystość wieńcząca projekt restauracji cmentarza odbyła się w listopadzie 2005 r.

W 2006 r. Fundacja zrealizowała trzy znaczące projekty związane z opieką nad cmentarzami: w Iwaniskach, Wysokiem Mazowieckiem oraz Izbicy.

Po cmentarzu żydowskim w Iwaniskach (woj. świętokrzyskie) nie pozostał praktycznie żaden ślad – wszystkie macewy zostały wywiezione w czasie wojny i bezpośrednio po niej. Dzięki wsparciu wywodzącego się z Iwanisk Nortona Teichmana (USA) Fundacja, we współpracy z PJCRP, uporządkowała teren oraz wybudowała wokół cmentarza ogrodzenie, w które wmurowane zostały ocalałe fragmenty macew. Wzniesiono także obelisk

upamiętniający społeczność żydowską Iwanisk. Ceremonia rededykacji cmentarza odbyła się w październiku 2006 r.

W listopadzie 2006 r. miała też miejsce uroczystość kończąca pierwszy etap renowacji cmentarza żydowskiego w Wysokiem Mazowieckiem (woj. podlaskie). Cmentarz został odnowiony przez Fundację dzięki wsparciu Marvinina Brooksa i Michaela Traisona (USA). Na terenie cmentarza wzniesiono pomnik upamiętniający społeczność żydowską miasta, wybudowano pierwszą część ogrodzenia, uporządkowano cały teren oraz zinwentaryzowano nieliczne zachowane macewy.

W 2006 r. zrealizowaliśmy również niezwykle ciekawy zespół działań na terenie Izbicy (woj. lubelskie). Izbica jest jedną z bardzo nielicznych miejscowości w Polsce, gdzie przed wojną Żydzi stanowili ponad 90% mieszkańców. W XIX w. działał tam cadyk Mordechaj Josef Leiner (1801–1854), jeden z najwybitniejszych chasydzkich przywódców religijnych w Królestwie Polskim, autor słynnego komentarza do Tory *Mei HaSziloah*. W czasie II wojny światowej naziści utworzyli w Izbicy największe w dystrykcie lubelskim getto tranzytowe, skąd wywożono ludzi do obozów zagłady w Bełżcu i Sobiborze – to właśnie Izbicę opisuje w *Tajnym państwie* Jan Karski. Cmentarz żydowski w Izbicy został na rozkaz Niemców zniszczony, a wszystkie macewy posłużyły jako materiał budowlany – część z nich do utwardzania dróg, część natomiast do obmurowania budynku aresztu, wzniesionego przy posterunku gestapo w Izbicy.

Fundacja, wspólnie z niemiecką firmą Tvschoenfilm oraz przy wsparciu finansowym Ambasady Republiki Federalnej Niemiec w Polsce przeprowadziła rozbiórkę aresztu – wydobyte w czasie prac

was the burial ground on Bachledzki Wierch in Zakopane (Małopolskie), officially opened in October 2004. Repairs were carried out thanks to the support of Ronald Weiser, the U.S. ambassador to Slovakia, whose parents came from Zakopane.

That same year, thanks to the generosity of Renata Singer and Rabbi Joseph Singer (USA), the construction of a fence and gate at the cemetery in Mszczonów (Mazowieckie) was begun. The cemetery was badly damaged during the war; fortunately however, not all tombstones were stolen. Jacob David, the founder of the famous Mszczonów tzadik dynasty, rests in a recently rebuilt ohel. The Foundation completed the construction of the fence in 2005.

In 2005, the Foundation also carried out repairs at the nearly wholly-destroyed cemetery in Kolno (Podlaskie), in which only a few, very damaged matzevot survived. The Foundation cleaned up and enclosed the area thanks to support from Rabbi Shlomo Besser and the International Committee for the Preservation of Jewish Memorial Sites. A ceremony marking the completion of the project took place in November 2005.

In 2006, the Foundation carried out three important projects relating to the upkeep of cemeteries: in Iwaniska, Wysokie Mazowieckie and Izbica.

Virtually no trace remained of the Jewish cemetery in Iwaniska (Świętokrzyskie). All the matzevot had been removed, either during the war or immediately after. Thanks to the support of Norton Teichman (USA), a native of Iwaniska, the Foundation – in cooperation with the PJCRP – cleaned up the area and built a wall into which the remaining fragments of matzevot were set. An obelisk commemorating the Jewish community of Iwaniska was also

erected. The rededication ceremony was held in October 2006.

A ceremony marking the completion of the first phase of work in the Jewish cemetery in Wysokie Mazowieckie (Mazowieckie) also took place in November 2006. The cemetery was restored by the Foundation thanks to support from Marvin Brooks and Michael Traison (USA). A monument commemorating the town's Jewish community was erected in the cemetery, the first part of the fence was built and the whole area was cleaned up, while an inventory was made of the few remaining matzevot.

In 2006, we also carried out a number of highly interesting activities in Izbica (Lubelskie). Izbica is one of the few towns in Poland where 90% of the pre-war population was composed of Jews. In the 19th century, it was home to the tzadik Mordechai Yosef Leiner (1801–1854), one of the most prominent Chassidic religious leaders in the Kingdom of Poland, and the author of the famous Torah commentary *Mei Hashiloach*. During World War II, the Germans created the largest transit ghetto in Lublin province in Izbica, from which people were taken to the death camps at Bełżec and Sobibór – it is Izbica that Jan Karski describes in his book, *The Secret State*. The Jewish cemetery in Izbica was destroyed on German orders, and all the matzevot were used as building materials – some of them served to pave roads while others were used to erect the walls of a prison built near the Gestapo post in Izbica.

Together with the German company Tvschoenfilm and with financial support from the German Embassy, the Foundation dismantled the prison – the fragments of matzevot retrieved during this process were cleaned and transported back to the

IZBICA
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

fragmenty macew zostały oczyszczone i przeniesione z powrotem na cmentarz żydowski. Niestety, niemożliwe okazało się odtworzenie w całości choćby jednego nagrobka. Ocalone elementy wmurowano w ściany ohelu cadyka Mordechaja Leinera. Obok wzniesiono prosty pomnik upamiętniający izbickich Żydów – jego odsłonięcie odbyło się w listopadzie 2006 r. Uroczystość zaszczylicili swą obecnością Ambasador Izraela, Ambasador Republiki Federalnej Niemiec, przedstawiciel

Kancelarii Prezydenta RP oraz liczni reprezentanci władz kościelnych, wojewódzkich i samorządowych.

Rok 2007 to przede wszystkim zakrojone na szeroką skalę prace na terenie jednej z najważniejszych nekropoli żydowskich w Polsce – cmentarza w Leżajsku (woj. podkarpackie), gdzie spoczywa słynny cadyk Elimelech (1717–1787), autor m.in. znanego komentarza do Tory *Noam Elimelech* (hebr. Łagodność Elimelecha). Jego grób jest do dziś celem pielgrzymek

cemetery. Unfortunately, it proved impossible to fully reconstruct even a single matzeva. The retrieved pieces were set into the walls of tzadik Mordechai Leiner's ohel. A simple monument was erected next to it, commemorating the Jews of Izbica, and unveiled in November 2006. The ceremony was attended by the German ambassador, a representative of the chancellor of the President of the Republic of Poland, as well as numerous church, voivodeship and local government representatives.

During 2007, wide-ranging repairs were conducted at one of Poland's most important Jewish burial grounds – the cemetery in Leżajsk (Podkarpackie) – the resting place of the famous tzadik Elimelech (1717–1787), the author of the well-known Torah commentary *Noam Elimelech* (Hebr. *The Gentleness of Elimelech*). To this day, his grave is the destination of countless Jewish pilgrimages from around the world. However, the Leżajsk cemetery is not limited to Elimelech's ohel – a relatively large

tysiący Żydów z całego świata. Cmentarz w Leżajsku to jednak nie tylko ohel Elimelecha – na cmentarzu ocalało stosunkowo dużo nagrobków, z których wiele jednak nie dotrwało do naszych czasów w całości. Aby zabezpieczyć fragmenty rozbitych macew, wmurowano je we wznieiony specjalnie w tym celu wzdłuż jednej z granic cmentarza mur. Budowa lapidarium była możliwa dzięki wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W 2008 r. na ogrodzeniu cmentarza zamontowana została wykonana przez Fundację tablica upamiętniająca żydowską społeczność Leżajską.

W 2007 r. rozpoczęliśmy również projekt uporządkowania i upamiętnienia cmentarza w Sławatyczach (woj. lubelskie), realizowany we współpracy z Gminą Wyznaniową Żydowską w Warszawie oraz Ziomkostwem. W ramach projektu wzniesiono część ogrodzenia, wykonano nową bramę i furtę, a także tablicę upamiętniającą sławatyckich Żydów. Uroczysta rededykacja nekropolii miała miejsce w maju 2008 r.

W maju 2008 r. odbyła się także uroczystość upamiętnienia cmentarza żydowskiego w Siedleczce (woj. podkarpackie, gmina Kańczuga), który został uporządkowany i ogrodzony przez Fundację dzięki wsparciu Michaela Freunda i Howarda Nightingale'a (Izrael i USA) oraz Ziomkostwa. Cmentarz został uporządkowany, a wokół niego wzniesiono mur; przy bramie zamontowano tablicę upamiętniającą miejscową społeczność żydowską.

W latach 2008–2009 Fundacja, dzięki wsparciu rodziny bhp. Altera Goldsteina i Perry'ego Rosensteina z USA oraz Puffin Foundation, zrealizowała także projekt odnowy cmentarza żydowskiego w Żurominie (woj. mazowieckie). Na obszarze nekropolii nie zachował się żaden ślad

świadczący o tym, że jest to miejsce spoczynku tysięcy mieszkańców miasta – nie przetrwały żadne nagrobki, nie zachowały się ślady po okalającym cmentarz murze. Na zlecenie Fundacji odtworzono przebieg przedwojennych granic, wybudowano ogrodzenie oraz wykonano tablice upamiętniające żydowskich mieszkańców Żuromina. Ceremonia rededykacji ogrodzonego i uporządkowanego cmentarza odbyła się w lipcu 2009 r. W kwietniu 2011 r. Fundacja odsłoniła na cmentarzu

number of tombstones were preserved within the grounds, many of which have unfortunately not survived intact. In order to protect the fragments of broken matzevot, they were set into a wall built especially for this purpose along one side of the cemetery. The construction of the lapidarium was made possible with funding from the Ministry of Culture and National Heritage. In 2008, a plaque made by the Foundation, commemorating the Jewish community of Leżajsk was installed on the cemetery wall.

In 2007, we also began the clean-up and commemoration of the cemetery in Sławatycze (Lubelskie) – a project carried out in cooperation with the Jewish Community of Warsaw and the Landmanshaft. As part of this project, a partial fence was put up, a new gate and entrance built, and a plaque commemorating the Jews of Sławatycze installed. An official rededication of the burial ground was held in May 2008.

May 2008 also saw the commemoration of the Jewish cemetery in Siedleczka (Podkarpackie, Kańczuga municipality). It was cleaned up and enclosed by the Foundation thanks to support from Michael Freund and Howard Nightingale (Israel and the USA) as well as the Landmanshaft. A wall was raised around the cemetery and a plaque commemorating the local Jewish community was installed near the gate.

Between 2008–2009, thanks to support from the family of Alter Goldstein z"lb, Perry Rosenstein and the Puffin Foundation (based in the USA), the Foundation restored the Jewish cemetery in Żuromin (Mazowieckie). No trace remained that this was the resting place of thousands of the town's inhabitants – neither tombstones nor any parts of the cemetery wall. On request from the Foundation, the cemetery's pre-war boundaries were re-established, a new wall was built and plaques commemorating the pre-war Jewish community of Żuromin put up. The official rededication of the enclosed and cleaned-up cemetery took place in July 2009. In April 2011, the Foundation unveiled further plaques at the cemetery, listing the names of Jewish families living in Żuromin before the war.

The most spectacular project carried out by the Foundation in 2010, was the construction of a lapidarium at the

LEŻAJSK
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

kolejne tablice, na których wymienione są nazwiska rodzin żydowskich mieszkających w Żurominie przed wojną.

Najbardziej spektakularnym projektem zrealizowanym przez Fundację w 2010 r. była budowa lapidarium na cmentarzu żydowskim w Radomiu (woj. mazowieckie), sfinansowana przez „1000 Club” z Wielkiej Brytanii. Na specjalnym nasypie (niezbędnym, żeby w czasie budowy nie powstało ryzyko naruszenia nagrobków) wzniesiono wysoki, półkolisty mur, w który wmurowano macewy odnalezione na terenie Radomia w czasie prac budowlanych. Lapidarium powstało w ramach projektu „Tikkun – Naprawa” w partnerstwie z polską i izraelską służbą więzienną oraz władzami Radomia. Uroczyste odsłonięcie lapidarium odbyło się w listopadzie 2010 r.

W 2010 r. Fundacja przeprowadziła także renowację alei na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej w Warszawie. Prace zostały sfinansowane dzięki wpływom z autorskich praw majątkowych do spuścizny Kazimierza Brandysa, zmarłego w 2000 r. w Paryżu. Decyzją autora i jego żony, prawa te zostały przekazane Fundacji, a dochody, które przynoszą, przeznaczone są na ochronę dziedzictwa żydowskiego w Polsce. We wrześniu 2010 r. na cmentarzu odbyła się ceremonia odsłonięcia tablicy upamiętniającej błąp. Marię i Kazimierza Brandysów.

W latach 2010–2011 Fundacja ogrodziła również zdewastowany cmentarz żydowski w Radoszycach (woj. świętokrzyskie), na którym spoczywa znany cadyk radoszycki Issachar Ber Baron, uczeń Widzącego z Lublina. Fundusze na przeprowadzenie prac zebrali potomkowie Żydów radoszyckich z Izraela i USA pod auspicjami Krula Rebbe of Williamsburg w Nowym Jorku. W ramach prac wzniesiono mur

SŁAWATYCZE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

ŻUROMIN 2008
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

wraz z bramą oraz wykonano drogę dojazdową do nekropolii.

W 2011 r. Fundacja zrealizowała pierwszy etap budowy ogrodzenia prawie zupełnie zniszczonego cmentarza żydowskiego w Myślenicach (woj. małopolskie). Prace przeprowadzono dzięki wsparciu

SIEDLECZKA
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

ŻUROMIN 2009
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

Jewish cemetery in Radom (Mazowieckie), financed by the 1000 Club from Great Britain. A high, semi-circular wall was erected on a specially-constructed mound (so as not to disturb the gravestones), into which matzevot found in Radom during the course of construction work were set. The

lapidarium was constructed as part of the “Tikkun – Restoration” project, in partnership with the Polish and Israeli prison services as well as the Radom authorities. The official unveiling of the lapidarium took place in November 2010.

In 2010, the Foundation also renovated an alley at the Jewish cemetery on Okopowa St. in Warsaw. The work was financed thanks to copyright income for the works of Kazimierz Brandys, who died in 2000 in Paris. The author and his wife decided to transfer these rights to the Foundation, and this income now serves to help protect Jewish heritage in Poland. An unveiling ceremony for a plaque commemorating Maria and Kazimierz Brandys z”lb took place at the cemetery in September 2010.

Between 2010–2011, the Foundation also enclosed the devastated Jewish cemetery in Radoszycie (Świętokrzyskie) – the resting place of the renowned tzadik Issachar Ber Baron, a disciple of the Seer of Lublin. Funds for these repairs were raised by descendants of Radoszyce Jews from Israel and the United States, under the auspices of the Krula Rebbe of Williamsburg, New York. A wall and gate were built around the burial ground, as well as an access road.

In 2011, the Foundation carried out the first stage of the construction of a fence around the nearly totally destroyed Jewish cemetery in Myślenice (Małopolskie). The work was carried out thanks to support from Israel Minzer (USA) in cooperation with the Jewish Community of Krakow. The cemetery was rededicated in April 2012.

In 2011–2012, the Foundation carried out work at the cemetery in Szczepreszyn (Lubelskie), a particularly important site

RADOSZYCE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

SZCZEPESZYN
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

MYŚLENICE
REDEDYKACJA CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO / REDEDICATION OF THE JEWISH CEMETERY

Israella Minzera (USA), we współpracy z Gminą Wyznaniową Żydowską w Krakowie. Ceremonia rededykacji cmentarza odbyła się w kwietniu 2012 r.

W latach 2011–2012 Fundacja prowadziła prace na terenie szczególnie cennej z historycznego punktu widzenia nekropolii w Szczepieszynie (woj. lubelskie). Jest to jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Polsce, założony w XVI w. i użytkowany nieprzerwanie do czasów II wojny światowej. Na cmentarzu zachowało się około 400 macew – najstarsza z nich pochodzi z 1545 r. Pomimo ogromnej wartości zabytkowej cmentarza, po wojnie nigdy nie został on ogrodzony – budowę ogrodzenia rozpoczęła dopiero Fundacja, wznosząc w 2011 r. (z własnych środków) kamiennie-ceglany mur z bramą i furtką wejściową. Jesienią 2011 r. na murze cmentarza odsłonięto tablicę upamiętniającą społeczność żydowską Szczepieszyna. Dzięki wsparciu Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries/Avoseinu prace kontynuowano w 2012 r., wznosząc kolejny fragment ogrodzenia wzdłuż granic cmentarza.

Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries/Avoseinu wspiera także budowę ogrodzenia cmentarza żydowskiego w Mogielnicy, rozpoczętą przez Fundację w 2012 r. Na cmentarz przeniesiono zabytkowe macewy, użyte w czasie wojny do wybrukowania podwórza więzienia gestapo, które zostały wydobyte i zabezpieczone przez Fundację w 2010 r.

W 2012 r. Fundacja ogrodziła również cmentarz w Głogowie Małopolskim (woj. podkarpackie). Projekt został zrealizowany we współpracy z potomkami Żydów z Głogowa. W kolejnych latach planowana jest odbudowa ohelu, w którym spoczywają miejscowi rabini.

due to its historical significance. One of the oldest remaining Jewish cemeteries in Poland, it was founded in the 16th century and was continuously used as a burial ground until World War II. Around 400 matzevot have survived in the cemetery, the oldest one dating back to 1545. In spite of the cemetery's unique historical significance, it was not enclosed after the war. The Foundation, using its own funds, built a stone and brick wall with entrance and gate. A plaque commemorating the Jewish community of Szczepieszyn was unveiled on the wall in the autumn of 2011. Thanks to support from the Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries/Avoseinu, work continued in 2012 and another section of wall was built adjoining the cemetery.

The Heritage Foundation for the Preservation of Jewish Cemeteries/Avoseinu also supports the project of enclosing the cemetery in Mogielnica launched by the Foundation in 2012. Historical matzevot which had been used to pave the yard of a Gestapo prison during the war and which were uncovered and secured by the Foundation in 2010, have also been returned to the cemetery.

In 2012, the Foundation also enclosed the Jewish cemetery in Głogów Małopolski (Podkarpackie). The project was carried out in cooperation with the descendants of the Jews of Głogów. The reconstruction of an ohel in which local rabbis rest is planned in the coming years.

3. MEMORY

Spectacular synagogue revitalisation projects and cemetery clean-up and enclosure are only part of our activity. We also attach great importance to the remembrance of

3. PAMIĘĆ

Spektakularne projekty rewitalizacji synagog oraz ogradzania i porządkowania cmentarzy to tylko jedna strona naszej działalności. Ogromną wagę przywiązujemy także do projektów upamiętnienia lokalnych społeczności żydowskich, których rezultaty być może mniej rzucają się w oczy, ale – ze względu na swój wymiar historyczny, symboliczny i społeczny – pozostają wśród ścisłych priorytetów Fundacji.

Budowa pomników i montaż tablic upamiętniających to zadania, w które Fundacja stara się angażować szczególnie wielu partnerów. Inicjatywa wychodzi często ze strony pochodzących z danej miejscowości Ocalonych lub ich potomków. Fundacja bierze na siebie całą techniczną i organizacyjną stronę przedsięwzięcia, a także włącza w nie partnerów lokalnych – miejscowe władze, szkoły, ośrodki kultury, organizacje pozarządowe. Na wszystkich instalowanych przez Fundację tablicach upamiętniających umieszczane są inskrypcje w co najmniej dwóch językach – polskim i angielskim. Na wielu są też napisy po hebrajsku, a na niektórych – w językach niemieckim i francuskim.

Poszczególne projekty upamiętnienia to jednak nie tylko wykonanie, montaż i odsłonięcie tablicy – to także działania edukacyjne, które mają przypomnieć mieszkańcom o miejscowej społeczności żydowskiej i jej wkładzie w kulturalny i ekonomiczny rozwój ich miejscowości.

W 2006 r. Fundacja nawiązała kontakt z Amosem Cohenem z Izraela, potomkiem rabina Maksa Josepha, rabina Słupska w latach 1902–1936. Dzięki jego wsparciu Fundacja zrealizowała dwa projekty upamiętniające. W czerwcu 2006 r.

RADOM
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

w Wieleniu (woj. wielkopolskie), gdzie urodził się rabin Joseph, odsłonięto głaz pamiątkowy z tablicą poświęconą lokalnej społeczności żydowskiej. Dzień później w Słupsku (woj. pomorskie) odbyła się uroczystość odsłonięcia monumentalnego pomnika upamiętniającego słupskich Żydów – ma on postać zrekonstruowanego fragmentu ogrodzenia XIX-wiecznej synagogi, zniszczonej w czasie nocy kryształowej. Umieszczono na nim tablice upamiętniające z napisem w językach polskim, angielskim, niemieckim i hebrajskim.

local Jewish communities – the results of these activities are perhaps less spectacular, but due to their historical, symbolic and social dimensions – remain among the Foundation's top priorities.

The construction of monuments and the installation of memorial plaques are tasks in which the Foundation strives to engage as many partners as possible. The initiative often comes from Holocaust survivors from a given town or their descendants. The Foundation takes on all the administrative and technical tasks,

MOGIELNICA
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

encouraging local partners – local authorities, schools, cultural centres, non-governmental organisations – to become involved. All of the memorial plaques installed by the Foundation bear inscriptions in at least two languages – Polish and English. Many also have inscriptions in Hebrew, and some in German and French.

The various remembrance projects are not limited to the creation, installation and unveiling of memorial plaques, but also involve educational activities aimed at reminding local inhabitants of the local

SŁUPSK
POMNIK / THE MONUMENT

LUBLIN
JESZIWA CHACHMEJ LUBLIN
THE YESHIVAT CHACHMEI LUBLIN

WARSZAWA
KOPIEC ANIELEWICZA
THE MONUMENT TO ANIELEWICZ

DUBIECKO
POMNIK / THE MONUMENT

W 2007 r. Fundacja ufundowała menorę dla synagogi otwartej w budynku Jeshivy Chachmej Lublin w Lublinie, wyremontowanej przez Gminę Wyznaniową Żydowską w Warszawie. W ten sposób Fundacja dołączyła do grona podmiotów zaangażowanych w dzieło przywracania do życia tej największej niegdyś żydowskiej uczelni religijnej na świecie, wzniesionej w latach 1924–1930 z inicjatywy rabina Meira Szapiro.

W 2008 r. dzięki staraniom Fundacji do rejestru zabytków wpisany został kopiec-pomnik Mordechaja Anielewicza, znajdujący się przy ul. Miłej w Warszawie. Wcześniej obiekt ten, będący miejscem spoczynku przywódcy powstania w getcie warszawskim i jego towarzyszy z Żydowskiej Organizacji Bojowej, nie był objęty żadną ochroną prawną.

W 2009 r. na budynku synagogi w Przemyślu (woj. podkarpackie) odsłonięta została tablica poświęcona pamięci przemyskich Żydów, wykonana przez Fundację dzięki wsparciu Michaela Freunda z Izraela. W tym samym roku Fundacja była partnerem merytorycznym projektu upamiętnienia toruńskich Żydów – pomnik na cmentarzu żydowskim w Toruniu został odsłonięty w listopadzie 2009 r.

W 2010 r. Fundacja zaangażowała się w wykonanie dwóch pomników upamiętniających lokalne społeczności żydowskie – w Dubiecku (woj. podkarpackie) i Lututowie (woj. łódzkie). W obu przypadkach pomniki, wykonane i odsłonięte staraniem Fundacji, zostały ufundowane przez potomków Żydów wywodzących się z tych miejscowości, osiadłych obecnie w USA i Izraelu.

W sierpniu 2012 r. na cmentarzu żydowskim w Zambrowie odsłonięto tablicę upamiętniającą zambrowską społeczność

Jewish community and its contribution to the cultural and economic development of their town.

In 2006, the Foundation contacted Amos Cohen from Israel, a descendant of Rabbi Max Joseph, the rabbi of Słupsk from 1902 to 1936. Thanks to his support, the Foundation carried out two memorial projects. In June 2006 in Wielień (Wielkopolskie), where Rabbi Joseph was born, a memorial stone was unveiled with a plaque devoted to the local Jewish community. A day later in Słupsk (Pomorskie), a ceremony was held to unveil an impressive monument – in the form of a reconstructed fragment of the wall of the 19th-century synagogue, destroyed during Kristallnacht – to the memory of the Jews of Słupsk. The monument bears plaques with inscriptions in Polish, English, German and Hebrew.

In 2007, the Foundation funded a menorah for the synagogue opened at the Yeshiva Chachmei building in Lublin, renovated by the Jewish Community of Warsaw. Through this, the Foundation joined a large number of bodies involved in restoring life to what was once the largest Jewish religious university in the world, built between 1924–1930 on the initiative of Rabbi Meir Shapiro.

In 2008, the mound monument to Mordechai Anielewicz on Miła St. in Warsaw was registered as a state monument thanks to the efforts of the Foundation. The site – the resting place of the leader of the Warsaw Ghetto Uprising and his companions from the Jewish Combat Organisation was not previously under any legal protection.

In 2009, a plaque commemorating the Jews of Przemyśl (Podkarpackie), created by the Foundation thanks to the support of Michael Freund from Israel, was

żydowską. Tablica została wykonana przez Fundację dzięki wsparciu The Matzevah Foundation oraz Funduszu Michaela H. Traisona dla Polski. W tym samym czasie nekropolia została uporządkowana przez wolontariuszy z USA.

4. DZIAŁANIA PROMUJĄCE WIEDZĘ O DZIEDZICTWIE ŻYDOWSKIM W POLSCE

Niezwykle ważną część działalności Fundacji stanowią szeroko rozumiane działania promocyjne i edukacyjne, które prowadzone są w ramach kilku dużych projektów.

„Szlak Chasydzki” – promocja turystyki wykorzystującej żydowskie dziedzictwo kulturowe

„Szlak Chasydzki” to projekt realizowany przez Fundację od 2005 r. Jego celem jest wytyczenie szlaku turystycznego łączącego miejscowości położone w południowo-wschodniej Polsce, w których znajdują się szczególnie cenne i ważne zabytki kultury żydowskiej.

Partnerami projektu jest już 26 miejscowości z terenów Podkarpacia i Lubelszczyzny: Baligród, Biłgoraj, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dukla, Dynów, Jarosław, Kolbuszowa, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Łañcut, Łęczna, Przemyśl, Radomyśl Wielki, Ropczyce, Rymanów, Sanok, Tarnobrzeg, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa i Zamość.

„Szlak Chasydzki” daje wielu miejscowościom szansę na zaistnienie na mapie atrakcji turystycznych Polski – oprócz powszechnie znanego Zamościa, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO, na Szlaku znajdują się także ośrodki

unveiled on the wall of the former Przemyśl synagogue. That same year, the Foundation took part in a project commemorating the Jews of Toruń – a monument at the Jewish cemetery of Toruń was unveiled in November 2009.

In 2010, the Foundation became involved in the construction of two monuments commemorating local Jewish communities – in Dubiecko (Podkarpackie) and Lututów (Łódzkie). In both cases, the monuments, created and unveiled by the Foundation, were funded by the descendants of Jews originating from these towns, currently living in the USA and Israel.

In August 2012, a memorial plaque was unveiled at the Jewish cemetery in Zambrów, created by the Foundation thanks to support from the Matzevah Foundation and the Michael H. Traison Fund for Poland. The cemetery was cleaned up by volunteers from the USA at the same time.

4. ACTIVITIES PROMOTING KNOWLEDGE OF JEWISH HERITAGE IN POLAND

Promotional and educational activities, understood broadly, are an essential part of the Foundation’s activities. They form an integral part of a number of large projects.

The Chassidic Route – promoting tourism based on Jewish cultural heritage

The Chassidic Route is a project that the Foundation has led since 2005. Its aim is to establish a tourist route connecting towns in southern and eastern Poland in which particularly notable and important monuments of Jewish culture have been preserved.

LUTUTÓW
POMNIK / THE MONUMENT

ZAMBRÓW
POMNIK / THE MONUMENT

PRZEMYŚL
TABLICA UPAMIĘTNIAJĄCA
THE COMMEMORATION PLAQUE

często omijane przez turystów, nieświadomych atrakcji, jakie kryją.

W ramach projektu Fundacja wydała serię broszur poświęconych historii Żydów w wybranych miejscowościach Szlaku: Chełmie, Jarosławiu, Kraśniku, Lesku, Leżajsku, Łańcucie, Ropczycach, Rymanowie, Sanoku, Ustrzykach Dolnych i Zamościu. Broszury (w polskiej i angielskiej wersji językowej) dostępne są w punktach informacji turystycznej na Szlaku i w wersji elektronicznej na stronie internetowej Fundacji. W Centrum „Synagoga” w Zamościu zobaczyć można prezentację poświęconą zabytkom żydowskim w miejscowościach należących do Szlaku.

Projekt „Szlak Chasydzki” jest wspierany przez Taube Foundation for Jewish Life and Culture.

WARSZAWA

„PRZYWRÓĆMY PAMIĘĆ” / “TO BRING MEMORY BACK”

MAJDANEK

„HAVERIM – PRZYJACIELE” / “HAVERIM – FRIENDS.”

Twenty-six towns from the regions of Subcarpathia and Lublin take part in the project: Baligród, Biłgoraj, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dukla, Dynów, Jarosław, Kolbuszowa, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Łańcut, Łęczna, Przemyśl, Radomyśl Wielki, Ropczyce, Rymanów, Sanok, Tarnobrzeg, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa and Zamość.

The Chassidic Route gives many localities the opportunity to make their mark on Poland's map of tourist attractions – apart from the well-known Zamość, included on the UNESCO list of World Heritage Sites – the route also takes in other, lesser-known towns rarely visited by tourists, unaware of the attractions they hold.

As part of the project, the Foundation has published a series of brochures devoted to the history of Jews in some of the towns along the route: Chełm, Jarosław, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Łańcut, Ropczyce, Rymanów, Sanok, Ustrzyki Dolne and Zamość. The brochures (available in Polish and in English) are available at tourist information offices along the route and can be downloaded from the Foundation's website. A presentation devoted to Jewish monuments in towns along the route can also be viewed at the “Synagogue” Centre in Zamość.

The “Chassidic Route” project is supported by the Taube Foundation for Jewish Life and Culture.

POLIN– Polish Jews' Heritage website

The website POLIN – Polish Jews' Heritage www.polin.org.pl was created by the Foundation in 2006, and was the first website in Poland to present information about the history of individual Jewish communities in a comprehensive way. By 2012, over 600

Portal POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów

Portal POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.polin.org.pl został utworzony przez Fundację w 2006 r. i był pierwszym w Polsce portalem internetowym prezentującym w kompleksowy sposób wiedzę o historii społeczności żydowskich w poszczególnych miejscowościach. W 2012 r. na portalu prezentowanych było już ponad 600 miejscowości, ponad 17 000 zdjęć i 160 krótkich materiałów filmowych.

Na portalu umieszczono noty informacyjne dotyczące miejscowości, w których przed wojną istniały społeczności żydowskie. Tekstom towarzyszy bogaty materiał wizualny: fotografie archiwalne i współczesne, filmy oraz trójwymiarowe panoramy obiektów o szczególnym znaczeniu. Miejscowości zaznaczone są na interaktywnej mapie Polski, co umożliwia ich szybką i łatwą lokalizację.

Portal POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów powstał dzięki wsparciu Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

„Przywróćmy Pamięć”

Program edukacyjny „Przywróćmy Pamięć” to największe przedsięwzięcie edukacyjne Fundacji. Jego celem jest zachęcenie uczniów do poszukiwania śladów wielokulturowej historii Polski oraz do opieki nad cmentarzami żydowskimi. W latach 2005–2012 zrealizowano siedem edycji programu; uczestniczyło w nich 350 szkół, blisko 10 tysięcy uczniów i 400 nauczycieli. Kolejne edycje obejmowane były patronatem zarówno Wojewódzkich Kuratorów Oświaty, jak i Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania. Na zakończenie każdej edycji uczestnicy mogli przedstawić wyniki swoich działań na ogólnopolskiej prezentacji finałowej, organizowanej co roku w synagodze im. Nożyków w Warszawie. W uroczystościach tradycyjnie uczestniczyli reprezentanci Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich oraz przedstawiciele ambasad Izraela i USA, a także Republiki Federalnej Niemiec i wielu innych państw.

Program „Przywróćmy Pamięć” wspierany był m.in. przez Ambasadę Królestwa Niderlandów w Polsce, Bank BPH, Fundację Bankową im. Leopolda Kronenberga, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Ministerstwo Edukacji, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

OTWOCK

„HAVERIM – PRZYJACIELE” / “HAVERIM – FRIENDS.”

„Haverim – Przyjaciele. Spotkania młodzieży polskiej i żydowskiej”

Od 2007 r. Fundacja realizuje również projekt „Haverim – Przyjaciele. Spotkania młodzieży polskiej i żydowskiej”, który wywodzi się bezpośrednio z programu „Przywróćmy Pamięć”. Jego celem jest przełamywanie wzajemnych stereotypów funkcjonujących w Polsce i w Izraelu poprzez organizację spotkań młodzieży z obu krajów. Dzięki projektowi

towns, 17 000 photographs and 160 short films were featured on the website.

The website contains information about localities which had Jewish communities before the war. The texts are accompanied by a wealth of visual material: archival and contemporary photographs, films and 3D panoramas of places of significance. Towns are marked on an interactive map of Poland, which makes it easy to locate them quickly.

The website POLIN – Polish Jews’ Heritage was created thanks to the support of the Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research and the Ministry of Internal Affairs and Administration.

“To Bring Memory Back”

To Bring Memory Back is the Foundation’s largest educational undertaking. It aims to encourage schoolchildren to search for traces of Poland’s multicultural past and to take care of Jewish cemeteries. Between 2005–2012, seven editions of the programme took place, with a total participation of 350 schools, 10 000 students and 400 teachers. Successive editions were held under the patronage of Voivodeship Educational Curators and of the Government Plenipotentiary for Equal Treatment. At the end of each edition, participants could present the results of their work at the national finals presentation held at the Nożyk synagogue in Warsaw. The ceremony was regularly attended by representatives of the Union of Jewish Religious Communities in Poland, the embassies of Israel, the United States, Germany and many other countries.

The “To Bring Memory Back” programme was supported by the Embassy of the Kingdom of the Netherlands, Bank BPH, the Leopold Kronenberg Foundation, the Civic Initiatives Fund, the Ministry of Education, the Ministry of Culture and National Heritage, the Ministry of Internal Affairs and Administration.

uczniowie z Izraela, dotychczas oglądający Polskę głównie z okien autokarów, mają okazję spotkać się z rówieśnikami zaangażowanymi w dialog polsko-żydowski i aktywnie działającymi na rzecz zachowania historycznego dziedzictwa polskich Żydów.

„Haverim – Przyjaciele. Spotkania młodzieży polskiej i żydowskiej” wspierany był przez Kancelarię Prezesa Rady Ministrów RP.

„Badanie postaw wobec Żydów”

W latach 2007–2008 Fundacja zrealizowała także projekt „Badanie postaw wobec Żydów i stosunku do ich dziedzictwa, współpraca z lokalnymi partnerami w wybranych 15 miejscowościach, edukacja dla tolerancji”. W projekcie uczestniczyło 15 miejscowości z województw podlaskiego, lubelskiego i podkarpackiego. We wszystkich przeprowadzone zostały badania socjologiczne, których celem było poznanie stosunku mieszkańców do Żydów i ich dziedzictwa. Następnie, na podstawie wyników badań, w każdej miejscowości zostały przeprowadzone specjalnie przygotowane działania edukacyjne, których celem była popularyzacja postaw tolerancji i otwartości w stosunku do innych kultur i religii. W 15 miejscowościach objętych projektem odbyło się ponad 90 wydarzeń (warsztatów, wykładów i konkursów), w których łącznie wzięło udział ponad 4600 osób.

Projekt „Badanie postaw wobec Żydów i stosunku do ich dziedzictwa, współpraca z lokalnymi partnerami w wybranych 15 miejscowościach, edukacja dla tolerancji” wspierany był przez Fundację im. Stefana Batorego w ramach programu „Dla tolerancji – przeciwdziałanie nietolerancji”.

MILEJCZYCE
„BADANIE POSTAW” / “RESEARCH ON ATTITUDES”

5. MONITORING I PRZECIWDZIAŁANIE AKTOM WANDALIZMU SKIEROWANYM PRZECIWKO ZABYTKOM KULTURY ŻYDOWSKIEJ.

Fundacja nie pozostaje obojętna na wszelkie przejawy antysemityzmu. Od lat konsekwentnie zgłaszamy władzom wszystkie wydarzenia, które mają charakter antysemitki, ze szczególnym uwzględnieniem aktów wandalizmu skierowanym przeciwko zabytkom dziedzictwa żydowskiego. Niestety,

the opportunity to meet their peers engaged in Polish-Jewish dialogue and actively involved in efforts to preserve the heritage of Polish Jews.

The “Haverim – Friends, Polish-Jewish Youth Meetings” project was supported by the Chancellery of the Prime Minister of the Republic of Poland.

“Research on Attitudes Towards Jews”

Between 2007–2008, the Foundation also led the “Research on Attitudes Towards Jews and their Heritage, Cooperation with Local Partners in 15 Selected Towns, Education for Tolerance” project. Fifteen towns from the Podlaskie, Lubelskie and Podkarpackie voivodeships took part in this project. Sociological research was carried out in each town in order to gauge the attitudes of the inhabitants towards Jews and their heritage. Next, educational activities aimed at popularising attitudes of tolerance and openness towards other cultures and religions were conducted in each town based on the research results. Over 90 events took place in the 15 towns covered by the project (workshops, lectures and competitions), attended by a total of 4600 people.

The project “Research on Attitudes Towards Jews and their Heritage, Cooperation with Local Partners in 15 Selected Towns, Education for Tolerance” was supported by the Stefan Batory Foundation as part of the “Programme For Tolerance – Countering Intolerance”.

“Haverim – Friends. Polish-Jewish Youth Meetings”

Since 2007, the Foundation has also undertaken the “Haverim – Friends Polish-Jewish Youth Meetings” project, which evolved directly from the “To Bring Memory Back” programme. Its aim is to abolish mutual stereotypes, prevalent both in Poland and in Israel, by organising meetings between young people from both countries. Thanks to the project, Israeli students, whose chief exposure to Poland is usually only through bus windows, have

postępowania w tych sprawach najczęściej są umarzane z powodu niewykrycia sprawców. Listy incydentów, odnośnie do których interweniowała Fundacja, umieszczane są co roku na naszej stronie internetowej.

Aby zapobiegać kolejnym aktom wandalizmu o charakterze antysemickim, Fundacja prowadzi aktywną działalność edukacyjną, przede wszystkim wśród młodzieży – jest to najlepsza i jedyna droga, aby zmniejszyć zasięg i częstotliwość tych zjawisk. Prowadzone przez nas działania często odnoszą pozytywne skutki, a aktywność wandalii w miejscowościach, gdzie Fundacja realizowała projekty edukacyjne, jest wyraźnie niższa.

ZAKOŃCZENIE

U progu II wojny światowej społeczność żydowska w Polsce liczyła ponad trzy miliony osób – dziś liczba Żydów w Polsce szacowana jest na kilka-kilkanaście tysięcy. Ludzie, którzy zostali unicestwieni w czasie Zagłady, pozostawili po sobie ogromną spuściznę kulturową, zarówno duchową, jak i materialną: dziś w kraju jest około 1200 cmentarzy żydowskich, a ruin synagog, domów modlitwy, mykw – kilkaset.

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego stara się, aby ocalić jak najwięcej z tego, co przetrwało II wojnę światową i kilkadziesiąt lat powojennego zaniedbania. Nasze działania są dostrzegane i doceniane zarówno za granicą, jak i w kraju. W listopadzie 2008 r. postanowieniem Prezydenta RP śp. Lecha Kaczyńskiego Monika Krawczyk, Dyrektor Generalna Fundacji, została odznaczona Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski za działalność na rzecz ochrony i renowacji zabytków kultury żydowskiej. W grudniu

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

2009 r. dwaj członkowie Zarządu Fundacji zostali odznaczeni za zasługi dla odrodzenia polskiej społeczności żydowskiej oraz działalność na rzecz dialogu polsko-żydowskiego: Piotr Kadłcik otrzymał Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, a Michał Samet został wyróżniony Złotym Krzyżem Zasługi. Krzysztof Symcha Keller, członek Zgromadzenia Fundatorów Fundacji, otrzymał Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski. Bardziej niż oficjalne wyrazy uznania cieszy nas jednak często widok uporządkowanych, zabezpieczonych cmentarzy i odremontowanych synagog, odwiedzanych przez tysiące turystów z Polski i z zagranicy.

Nie ma powrotu do stanu sprzed 1939 r. – szkody, jakie dziedzictwu żydowskiemu w Polsce wyrządził czas i ludzie, są nieodwracalne. Ciągłe jednak możemy ratować i chronić to, co pozostało – aby ocalić przeszłość dla przyszłości i aby pokazać sobie i światu, że w Polsce zabytki kultury żydowskiej otoczone są opieką i szacunkiem.

5. MONITORING AND COUNTERING ACTS OF VANDALISM AGAINST JEWISH HERITAGE MONUMENTS

The Foundation does not remain indifferent towards any manifestation of anti-Semitism. For years, we have been rigorous in reporting all anti-Semitic incidents to the authorities, especially acts of vandalism against Jewish heritage monuments. Unfortunately, most cases are dropped because of the impossibility of identifying perpetrators. A list of incidents with regard to which the Foundation has intervened is posted annually on our website.

In order to prevent new acts of anti-Semitic vandalism, the Foundation is actively engaged in educating the public, especially young people – this is the best and only way to decrease the scope and number of these incidents. Our activities often bring extremely positive results, with a noticeably lower number of incidents of vandalism in towns where we have carried out educational projects.

CONCLUSION

On the eve of World War II, the Jewish community in Poland numbered over three million people – today, the number of Jews in Poland is estimated as being in the thousands. The people annihilated in the Holocaust left behind a great cultural heritage, both spiritual and material. There are about 1200 Jewish cemeteries and a few hundred ruined synagogues, houses of prayer and mikvehs in Poland today.

The Foundation for the Preservation of Jewish Heritage strives to preserve as much as possible of that which survived both World War II and the decades of

post-war neglect. Our activities are noted and appreciated both abroad and at home. In November 2008, by a decree of the late President Lech Kaczyński, Monika Krawczyk was awarded the Officer's Cross of the Order of Polonia Restituta for her work towards the protection and renovation of monuments of Jewish culture. In December 2009, two members of the Foundation's Board of Directors were rewarded for their work towards the re-establishment of the Polish Jewish community as well as furthering Polish-Jewish dialogue: Piotr Kadłcik received a Commander's Cross of the Order of Polonia Restituta, while a Golden Cross of Merit was conferred upon Michał Samet. Symcha Keller, a member of the Foundation's Assembly of Founders received an Officer's Cross of the Order of Polonia Restituta. However, what is more pleasing to us than these official recognitions, is the sight of cleaned and protected cemeteries and restored synagogues, visited by thousands of people from Poland and around the world.

There is no return to pre-1939 Poland – the damage to Jewish heritage, inflicted by both time and people, is irreparable. But we can still save and protect what is left – to preserve the past for the future and to show both ourselves and the world that the remaining monuments of Jewish culture in Poland are surrounded by care and respect.

OCHRONA DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO W POLSCE

PRESERVING JEWISH
HERITAGE IN POLAND

RYMANÓW

SYNAGOGA, RÓG UL. RYNEK I UL. BIELECKIEGO.
SYNAGOGUE, CORNER OF RYNEK ST. AND BIELECKIEGO ST.

52

ZAMOŚĆ

SYNAGOGA NA STARYM MIEŚCIE, UL. PERECA 14.
THE OLD CITY SYNAGOGUE, 14 PERECA ST.

54

KRAŚNIK

ZESPÓŁ SYNAGOGALNY, UL. BÓŻNICZA 6 I 6A.
SYNAGOGUE COMPLEX , 6 AND 6A BÓŻNICZA ST.

60

PRZYSUCHA

SYNAGOGA, PL. ŻEROMSKIEGO 16.
SYNAGOGUE, 16 ŻEROMSKIEGO SQ.

64

SEJNY

SYNAGOGA, UL. PIŁSUDSKIEGO 41.
SYNAGOGUE, 41 PIŁSUDSKIEGO ST.

66

ŁAŃCUT

SYNAGOGA, PL. JANA III SOBIESKIEGO 16.
SYNAGOGUE, 16 JANA III SOBIESKIEGO SQ.

68

ORLA

SYNAGOGA, UL. RYNEK.
SYNAGOGUE, RYNEK ST.

74

MSZCZONÓW

CMENTARZ ŻYDOWSKI, PRZY TRASIE WARSZAWA-KATOWICE.
JEWISH CEMETERY, BY THE WARSAW-KATOWICE ROAD.

80

LEŻAJSK

CMENTARZ ŻYDOWSKI, UL. GÓRNA.
JEWISH CEMETERY, GÓRNA ST.

82

RADOM

CMENTARZ ŻYDOWSKI, UL. TOWAROWA.
JEWISH CEMETERY, TOWAROWA ST.

86

RADOSZYCE

CMENTARZ ŻYDOWSKI, OK. 2 KM OD MIEJSCOWOŚCI, PO LEWEJ
STRONIE DROGI DO GRODZISKA.
JEWISH CEMETERY, CA. 2 KM AWAY FROM THE VILLAGE, ON THE
LEFT HAND SIDE OF THE ROAD TO GRODZISKO.

90

MYŚLENICE

CMENTARZ ŻYDOWSKI, PRZY TRASIE ZAKOPANE-KRAKÓW.
JEWISH CEMETERY, BY THE ZAKOPANE-KRAKÓW ROAD.

92

SZCZEBRZESZYN

CMENTARZ ŻYDOWSKI, UL. CMENTARNA.
JEWISH CEMETERY, CMENTARNA ST.

96

PRZEMYŚL

SYNAGOGA, UL. SŁOWACKIEGO 15.
SYNAGOGUE, 15 SŁOWACKIEGO ST.

98

RYMANÓW
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

RYMANÓW
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ZAMOŚĆ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

KRAŚNIK
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

KRAŠNÍK
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

KRAŠNÍK
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

KRAŚNIK
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

PRZYSUCHA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

PRZYSUCHA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

SEJNY
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

SEJNY
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ŁAŃCUT
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ŁAŃCUT
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ŁAŃCUT
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ŁAŃCUT
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ŁAŃCUT
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ŁAŃCUT
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

ORLA
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

MSZCZONÓW
 CMENARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

MSZCZONÓW
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

LEŻAJSK
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

LEŻAJSK
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

LEŻAJSK
 CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

LEŻAJSK
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

RADOM

ODSLONIĘCIE LAPIDARIUM NA CMENTARZU ŻYDOWSKIM / UNVEILING OF THE LAPIDARIUM AT THE JEWISH CEMETERY

RADOM
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

RADOM
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

RADOM
 CMEN TARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

RADOSZYCE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

RADOSZYCE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

MYŚLENICE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

MYŚLENICE

REDEYKACJA CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO / REDEDICATION OF THE JEWISH CEMETERY

MYŚLENICE
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

MYŚLENICE

REDEDYKACJA CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO / REDEDICATION OF THE JEWISH CEMETERY

SZCZEPRESZYN
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

SZCZEPLESZYN
CMENTARZ ŻYDOWSKI / THE JEWISH CEMETERY

PRZEMYSŁ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

PRZEMYSŁ
SYNAGOGA / THE SYNAGOGUE

DZIAŁANIA FUNDACJI WSPIERALI / THE FOUNDATION'S ACTIVITIES WERE SUPPORTED BY:

Bank BPH SA
Bureau of Jewish Education of Los Angeles
Cahnman Foundation
Fundacja im. Leopolda Kronenberga przy Citibank Handlowy
Fundacja im. Stefana Batorego
Fundusz Inicjatyw Obywatelskich
Kancelaria Prezesa Rady Ministrów RP
Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy
Ministerstwo Edukacji Narodowej
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji / Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji
Program Operacyjny „Patriotyzm Jutra”
Program PHARE 2003 Unii Europejskiej: Interreg IIIA – „Przygotowanie do Inicjatywy Wspólnotowej INTERREG III ze szczególnym uwzględnieniem granicy wschodniej”
Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe
Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research
Taube Foundation for Jewish Life and Culture
World Monuments Fund

BPH SA Bank
Bureau of Jewish Education of Los Angeles
Cahnman Foundation
Chancellery of the Prime Minister of the Republic of Poland
Civic Initiatives Fund
EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism
Kronenberg Foundation at Citibank Handlowy
Ministry of Culture and National Heritage
Ministry of Interior and Administration / Ministry of Administration and Digitization
Ministry of National Education
“Patriotism of tomorrow” Operational Program
PHARE 2003 European Union INTERREG III A Program for infrastructural projects preparation.
Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe
Stefan Batory Foundation
Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research
Taube Foundation for Jewish Life and Culture
World Monuments Fund

Fundacja Kronenberga
citi handlowy

KANCELARIA PREZESA RADY MINISTRÓW
THE CHANCELLERY OF THE PRIME MINISTER

DO PARTNERÓW FUNDACJI NALEŻĄ / THE FOUNDATION'S PARTNERS INCLUDE:

Centrum Badań Holocaustu Uniwersytetu Jagiellońskiego
Fundusz Michaela H. Traisona dla Polski
Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie
Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie
Gmina Żydowska w Trondheim (Norwegia)
Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries (HFPJC) – Avoyseinu
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Littman Library of Jewish Civilization
Światowa Organizacja Żydowska ds. Restytucji (WJRO)
The Committee for the Preservation of Jewish Cemeteries in Europe
The US Committee for the Renovation of Jewish Cemetery in Radoszyce under the auspices of the Krula Rebbe
Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP

Center for Holocaust Studies, Jagiellonian University
Heritage Foundation for the Preservation of Jewish Cemeteries (HFPJC) – Avoyseinu
Jewish Community of Trondheim (Norway)
Jewish Religious Community of Cracow
Jewish Religious Community of Warsaw
John Paul II Catholic University of Lublin
Littman Library of Jewish Civilization
Michael H. Traison Fund for Poland
Union of Jewish Religious Communities in Poland
Committee for the Preservation of Jewish Cemeteries in Europe
US Committee for Renovation of Jewish Cemetery in Radoszyce under the auspices of the Krula Rebbe
World Jewish Restitution Organization (WJRO)

